

המכללה לביטחון לאומי

מחזור מ"ה 2017-2018

עבודת גמר:

כיצד מתחילה מלחמה שאיש לא רצה?
בירור תופעת ההסלמה הבלתי מתוכננת

מגיש: עמית סער

מנחה: פרופ' דימטרי (דימה) אדמסקי

2018

תוכן עניינים

3	תודות	3
4	מבוא	4
6	פרק ראשון: הסלמה והסלמה בלתי מתוכננת	6
6	1.1 מהי הסלמה?	6
7	1.2 מה גורם להסלמה?	7
9	1.3 הסלמה בלתי מתוכננת	9
14	1.4 כיצד מתפתחות הסלמות בלתי מתוכננות – לקחים מהספרות	14
16	1.5 המורכבויות של הסלמה בלתי מתוכננת	16
18	פרק שני: הסלמות בלתי מתוכננות בעולם של עימותים אסימטריים	18
18	2.1 מאפייני העימותים במאה העשרים ואחת	18
21	2.2 קווים לדמותה של הסלמה בלתי מתוכננת במאה העשרים ואחת	21
26	פרק שלישי: מבצע צוק איתן כמקרה בוחן להסלמה בלתי מתוכננת	26
27	3.1 תקציר תולדות העימות בין ישראל לחמאס 1987-2007	27
31	3.2 מעופרת יצוקה ועד ערבו של מבצע צוק איתן 2008-2014	31
36	3.3 הדרך למבצע "צוק איתן"	36
39	3.4 מבצע צוק איתן כהסלמה בלתי מתוכננת	39
39	3.4.1 אי זיהוי של סיפי ההסלמה, פרדוקס ההרתעה, והיעדר ערוצי תקשורת	39
41	3.4.2 ערפל הקרב, דילמת הביטחון, והקושי להבדיל בין מהלכים הגנתיים והתקפיים	41
42	3.4.3 השפעת הטכנולוגיה ודילמת ה-use it or lose it	42
43	3.4.4 הניסיון להשיג שליטה בהסלמה במקום ניהולה	43
43	3.5 צוק איתן כדוגמה למורכבויות של הסלמה בלתי מתוכננת	43
46	פרק רביעי: סיכום ותובנות מעשיות	46
47	4.1 הפנמה, בהירות וערוצי תקשורת – תובנות למקבלי החלטות	47
48	4.2 ניהול הסלמה ומרחבי הכלה – תובנות למקבלי ההחלטות בדרג הצבאי	48
49	4.3 "המרחב הסגולי" ותרחישי הסלמה אפשריים – מסקנות לגורמי המודיעין	49
52	ביבליוגרפיה	52

תודות

אני מבקש להודות למנחה עבודה זו, פרופ' דימה אדמסקי, על הליווי, המקצוענות ההדרכה והעצות הטובות. תודתי גם לתא"ל (מילי) איתי ברון שהיה לי, ולא בפעם הראשונה, סכין להתחדד מולה, ולעמיתי ממערכת הביטחון שסייעו לי לגבש את הרעיונות. לבסוף, תודתי לצוות המב"ל, מדריכי שמוליק וייס, וד"ר אורנה קזמירסקי, אוריינית המכללה, על שסייעה בניווט בשבילי הכתיבה האקדמית.

ערב תום השנה האזרחית, בטקס שהפך למעין מסורת בחיים הציבוריים במדינת ישראל, דיווחו כותרות העיתונים הראשיים על עיקרי הערכת המודיעין השנתית שהציג אגף המודיעין לפורום המטה הכללי ולקבינט. בלב ההערכה, אמירה לפיה הסבירות למלחמה יזומה בשנת 2018 נותרה "אפסית", אך לצד זאת הסבירות להסלמה שתפתח מאירוע נקודתי עלתה משמעותית (לימור: 2017).

הערכה זאת, שבמבט ראשון עשויה לייצר (שלא בצדק) תחושה של סתירה פנימית, איננה חדשה וממוקמת בלב הערכת המצב של הקהילה האסטרטגית בישראל בשנים האחרונות. יתרה מכך, כשבוחנים לאחור את שתי המערכות המרכזיות שניהלה מדינת ישראל בשנות האלפיים – מלחמת לבנון השנייה ב-2006 ומבצע "צוק איתן" ב-2014 – הרי שההסבר המקובל הוא שבשני המקרים, לא התקבלה החלטה יזומה ומוקדמת של מי מהצדדים לצאת למלחמה.

ב-2006, נצראללה, על פי עדותו שלו, לא העריך שפעולת החטיפה שביצע תוביל למלחמה¹. באשר למבצע "צוק איתן" אמנם קיימים חילוקי דעות מסוימים לגבי הסיבות לפרוץ הלחימה, אך הדעה המקובלת בצבא ובקרב מרבית הגורמים הביטחוניים היא כי הלחימה הייתה תוצאה של "דינמיקה של הסלמה", ולא החלטה יזומה של מי מהצדדים (הראל: 2014).

למרות השימוש הגובר במונח דינמיקה של הסלמה, או **הסלמה בלתי מתוכננת** כפי שתיקרא התופעה בעבודה זאת, נראה כי העיסוק בו נעשה ללא ניתוח שיטתי של מקורות התופעה, או בחינה של מסד הידע בנושא שהתפתח בהקשרים אסטרטגיים אחרים. היעדר העיסוק המקצועי במהות התופעה מייצר דלות בארגז הכלים להתמודדות עמה. היא נתפסת, במקרה הרע, כ"גזירת גורל", ובמקרה הטוב כסוגיה שמחייבת "שיקול דעת". מכל מקום, למקבלי החלטות, הן בדרג הצבאי והן בדרג המדיני, אין מסד שיטתי לזיהוי אפשרות של הסלמה בלתי מתוכננת, וחסרים ידע וכלים למנוע אותן, או לשפר את התמודדות עמן כאשר הן פורצות.

עבודה זאת תנסה לתרום לגיבוש מסד ידע שכזה באמצעות חקר ההיבטים התאורטיים והתפיסתיים של התופעה, ובחינתם בהקשר הישראלי הייחודי. הפרק הראשון של העבודה יעמיד מסגרת תפיסתית של המושגים 'הסלמה' ו'הסלמה בלתי

¹ בראיון שהעניק לרשת הטלוויזיה NTV ב-27 באוגוסט 2006 אמר נצראללה: "לא הערכנו ולו באחוז אחד כי פעולת השבי תוביל למלחמה בהיקף שכזה... אילו היינו יודעים שפעולת השבי תוביל לתוצאה הזאת לא היינו נוקטים בה כלל".

מתוכננת'. במסגרת זאת ייבחנו מקורות המושג הסלמה בלתי מתוכננת, כפי שגובשו על ידי שורה של חוקרים בתקופת "המלחמה הקרה" ובתוך ההקשר של עימות גרעיני פוטנציאלי בין שתי המעצמות העולמיות. בפרק זה ייסקרו המקורות התיאורטיים להתפתחות הרעיון של הסלמה בלתי מתוכננת וכן ינותחו הסיבות המרכזיות להתפתחות התופעה כפי שעולה מהספרות המקצועית העניפה של התקופה ובעקבות קריאה ביקורתית של מקרי המבחן המרכזיים שבהם עסקה ספרות זאת.

בפרק השני של העבודה נבחן באיזו מידה משרת המסד התיאורטי, שגובש במסגרת ההקשר האסטרטגי של המלחמה הקרה, את ההבנה של תופעת ההסלמה הבלתי מתוכננת גם בעולם העימותים הא-סימטריים המאפיין את המאה העשרים ואחת. במסגרת זו, תיערך בחינה של השפעת מאפייני העימותים הא-סימטריים על הפתולוגיות המרכזיות של הסלמה בלתי מתוכננת, שזוהו בחלק הראשון. פרק זה יבקש להראות כי למרות שההקשר האסטרטגי השתנה באופן מהותי, הרי שהתובנות לגבי הסלמה בלתי מתוכננת, שגובשו בתקופת המלחמה הקרה, עדיין מייצרות מסד חשוב להבנת התופעה גם במאה העשרים ואחת.

בפרק השלישי של העבודה תנותח מערכת "צוק איתן" בין ישראל לחמאס כמקרה בוחן לעימות שמקורו בהסלמה בלתי מתוכננת. הפרק יבקש לבאר כיצד שני צדדים שלא היו מעוניינים במערכה רחבה, ואך לא העריכו שהם בדרכם למערכה כזאת, הגיעו ללחימה עצימה שנמשכה למעלה מחמישים ימים בקיץ 2014. זאת באמצעות ניתוח האירועים שהובילו לפרוץ הלחימה דרך הפתולוגיות השונות של ההסלמה הבלתי מתוכננת, שנותחו בחלק התיאורטי של העבודה.

בפרק הרביעי והאחרון של העבודה יוצגו כמה תובנות מעשיות כסיוע להתנהלותם של גורמי מודיעין, מפקדים ומקבלי החלטות בסביבה מועדת להסלמה בלתי מתוכננת. במסגרת זאת, תוצע לגורמי המודיעין מסגרת תפיסתית שונה לזיהוי הסלמה בלתי מתוכננת, כזו ששמה את הדינמיקה ולא את היריב כמושא המחקר. במקביל, תוצג שורת צעדים בהם יכולים לנקוט מקבלי החלטות כדי לצמצם את הסיכון שבהיווצרות דינמיקה של הסלמה. זאת, בין היתר, באמצעות ניתוח תרחישי הסלמה בלתי מתוכננת בשלבי התכנון והאישור של אופרציות צבאיות ומדיניות; העדפת שיקולים של בהירות אסטרטגית על פני שיקולי הרתעה בסביבה מועדת להסלמה בלתי מתוכננת; יצירת מערכת של ערוצי תקשורת אמינים ומגוונים עם יריבים ואויבים בשגרה ובחירום; ויצירת מרחבי הכלה שיאפשרו למנוע התרחבות של הסלמה בלתי מתוכננת משעה שזאת פרצה.

פרק ראשון: הסלמה והסלמה בלתי מתוכננת

1.1 מהי הסלמה?

בהגדרתה הבסיסית ביותר, הסלמה (*escalation*) היא התגברות באינטנסיביות ו/או בהיקף של עימות (Morgan et al.: 2008, 1). בעוד שהתופעה של החרפה בעוצמת עימות צבאי התקיימה מאז שהחלו עימותים צבאיים, השימוש במונח הסלמה (*escalation*) הוא חדש יחסית, וראשיתו בארצות הברית בשנות החמישים², מקור המילה נגזר, ככל הנראה, מהמילה הלטינית סולם וקשור אטימולוגית לפועל האנגלי *to scale*. ממקור המילה ברורה גם משמעותה הבסיסית: תהליך דינמי של עלייה איכותית בעוצמת העימות (Smoke: 1977, 19-20). מקובל להתייחס לשלושה מימדים של הסלמה (Morgan et al.: 2008, 18):

א. **הסלמה אנכית** – מונח המתאר החרפה באינטנסיביות של עימות צבאי, למשל על ידי שימוש באמצעי לחימה שעד כה לא נעשה בהם שימוש, תקיפת מטרות שעד כה נתפסו כ"מחוץ למשחק", וכיוצא באלו.

ב. **הסלמה אופקית** - מונח המתאר הרחבה של גבולותיו הגאוגרפיים של עימות צבאי למרחבים שלא היו חלק מהעימות עד כה.

ג. **הסלמה פוליטית** – מונח שמתייחס למימדים של הסלמה שאינם מתאימים לשתי הקטגוריות הראשונות ויכולים לכלול החלטות פוליטיות, כגון ההחלטה להסיר רסנים על תקיפת מטרות אזרחיות, או גרימת נזק אגבי מכוון.

העיסוק השיטתי במושג ההסלמה, מקורותיה, והדרכים להתמודד עמה התפתח בעיקר בשנות המלחמה הקרה ובתוך ההקשר של העימות הגרעיני הסימטרי בין ארצות הברית לברית המועצות. הסיבה לכך ברורה למדי: בעידן של יכולות גרעיניות מעצמתיות, להסלמה לא מבוקרת יכולות היו להיות תוצאות הרסניות ובלתי הפיכות. חוקרים משני צדי המתרס חששו ממצב שבו עימות צבאי מצומצם יסלים לכדי עימות צבאי נרחב, או חמור מכך, שעומות צבאי קונבנציונלי יתפתח לעימות גרעיני. לאור זאת, הניתוח של דפוסי הסלמה ופיתוח התפיסות לגבי התמודדות עם הסלמה הפכו

² עד לשנות החמישים נטו להשתמש בספרות המקצועית במילים *expand* או *spiral upward* כדי לתאר הרחבה או עלייה איכותית באינטנסיביות של עימות (Smoke, 1977, 19).

להיות רכיב משמעותי במסגרת התפיסתית הרחבה יותר שעסקה בהרתעה ובניהול התחרות האסטרטגית בעולם דו-מעצמתי (Morgan et al: 2008, 6-7).

1.2 מה גורם להסלמה?

הגישה המסורתית, שחקרה את מונח ההסלמה והתפתחה בעיקר בארצות הברית בשנות המלחמה הקרה, הבחינה בין שני מודלים מרכזיים שניסו להסביר את מהות התופעה: **מודל השחקן ומודל התופעה** (Smoke: 1977).

מודל השחקן רואה בהסלמה תוצאה של החלטה מודעת של מקבל החלטות, בין אם יחיד ובין אם מוסד, להחריף עימות צבאי. על פי מודל זה, הסלמה היא משהו ששחקן "עושה".

מודל התופעה רואה בהסלמה תופעה כמעט טבעית שהיא תולדה של טבע המלחמה. על פי מודל זה, הסלמה היא בעיקר תולדה של אופיה התחרותי של המלחמה, ולכן כל מלחמה תוביל בהכרח להסלמה. על פי מודל זה, הסלמה היא דבר "קורה". גישה זאת מתכתבת עם רעיונות מסורתיים בהגות הצבאית הנוגעים בסוגיית המלחמה: כך קלאוזיביץ הגדיר את המלחמה כתחרות בין בני אדם שבה, באופן טבעי, כל שחקן ירצה להפעיל את מקסימום הכוח שבידו (לאונרד : 1977, 77).

ברור כי שני המודלים הללו הם תאורטיים בלבד, ומרבית החוקרים מסכימים שבתוך ההקשר האסטרטגי של מלחמה ניתן למצוא שילוב של שני המודלים, לעיתים באותו אירוע מלחמתי ממש.

בספרו "מלחמה: שליטה בהסלמה", עמד החוקר האמריקני, ריצ'ארד סמוק על שישה גורמי יסוד המובילים להסלמה הרלוונטיים כמעט בכל מלחמה (Smoke: 1977, 23-26):

א. **הרצון לנצח** - מאחר ומלחמה היא אינטראקציה תחרותית, רצונו של כל אחד מהצדדים לנצח את המלחמה יספק תמריץ להחרפת הצעדים שבהם הוא נוקט כדי להכריע אותה. בהקשר זה יכולה ההסלמה להיות אינסטרומנטלית, כלומר לשרת ישירות את רעיון ההכרעה, או מרומזת, דהיינו "איתות" באמצעות הסלמה שנועד להבהיר לצד השני שהמשך הלחימה יוביל להגברה משמעותית של המחיר שיהיה עליו לשלם.

ב. **הרצון לא להפסיד** – צד שמעריך שהוא עשוי להפסיד במלחמה ינקוט כמעט בכל צעד אפשרי כדי למנוע הפסד, ובכלל זאת יסלים את המהלכים שהוא מפעיל מול הצד השני. גם במקרה זה יכולה ההסלמה להיות אינסטרומנטלית או מרומזת.

ג. **הגדלת סכום ההימור** – במלחמה שבה הושקעו משאבים רבים, או ששולמו מחירים כבדים, עולה המוטיבציה של הצדדים "להרוויח" משהו, או לכל הפחות להגיע להישג שיצדיק את ההקרבה הגדולה. מוטיבציה זאת מתרגמת בנכונות לבצע הסלמה בלחימה. מלחמת העולם הראשונה היא דוגמה מובהקת לתופעה זאת. לאור מחיר הדמים העצום ששולם, אף אחד מהצדדים לא היה מוכן להסתפק בהישג מוגבל והתוצאה הייתה הסלמה מתמדת של הלחימה.

ד. **המוטיבציה של מקבלי ההחלטות** – בעת מלחמה נוטים מקבלי החלטות להציב את הניצחון במלחמה כיעד שדוחק הצידה כל יעד אחר. השילוב בין רכיבים פסיכולוגיים לתמריצים פוליטיים גורם לתחושת ההנהגות שהן "חייבות" לנצח את המלחמה, ולצורך כך להסלים לעתים את מהלכיהן. סמוק מביא את התנהלותו של הנשיא האמריקני ג'ונסון בשנים 1966-1967 כדוגמה לתופעה זאת. ג'ונסון התנה את היעד המרכזי שלו, בניית "החברה הגדולה" (The Great Society), להשגת ניצחון במלחמת וייטנאם. הערכתו, כי עתידו הפוליטי, ולא פחות חשוב מכך תפקידו בהיסטוריה, יוכרע על ידי גורל המלחמה הוביל אותו להסלים את מהלכי הצבא האמריקני בניסיון להכריע אותה.

ה. **טבעה הטקטי של מלחמה** – בכל מלחמה יהיו סיבות טקטיות שמצדיקות, לכאורה, את הרחבת גבולותיה או את עוצמת העימות. סיבות אלו עשויות להיות הרצון לצמצם איומים, או לחילופין זיהוי הזדמנויות. כך, הבנה אמריקנית שהוואטקונג מקבלים סיוע מגורמים בקמבודיה יצרה מוטיבציה לתקיפת מטרות מעבר לגבול הקמבודי והובילה להסלמת העימות ולהרחבתו.

ו. **אופיה המעגלי של הסלמה** – מכיוון שמלחמה היא אינטראקציה אסטרטגית בין שני צדדים, ומכיוון שברוב המקרים, גם במקרים של יתרון צבאי ברור של אחד הצדדים, יש לכל השחקנים במערכה כלים להסלמה, הרי שאחד המאפיינים המרכזיים של כל הסלמה היא הדינמיקה של פעולה-תגובה.

משעה ששחקן אחד מחליט להסלים, או שהוא נתפס על ידי הצד השני כמסלים, אזי הצד השני ישאף להגיב ולהסלים בעצמו. דינמיקה כזאת מייצרת מבנה מתגבר ומעגלי להסלמה.

זה המקום לעסוק במונח משמעותי נוסף, שעולה בספרות המנסה לנתח את הגורמים להסלמה: סיפי הסלמה (*escalation thresholds*). לכל שחקן בעימות צבאי יש קווים מסוימים, אשר חצייתם תיתפס על ידי אותו שחקן כהסלמה איכותית בעימות ותדחוף אותו לתגובה הסלמתית. כמובן, שקווים אלו הם תפיסתיים וסובייקטיביים, ומוגדרים על ידי השחקן עצמו (Morgan et al: 2008, 11). מכאן, שקיים קושי מובנה ביכולת להעריך מהם סיפי ההסלמה של שחקן.

ככל שסף ההסלמה יהיה מבוסס וידוע לכלל השחקנים הרלוונטיים כך יהיה קל יותר לכלל הגורמים להבין שחצייתו המכוונת עלולה להוביל להסלמה. כך, למשל, הרגישות הגדולה של סין לאפשרות של הכרזת עצמאות מצד טייוואן היא מבוססת ומוכרת לכלל השחקנים ולכן סביר שהכרזת עצמאות מצד טאיפיי תיתפס כחציית סף הסלמה. מנגד, במקרים שבהם הסף אינו ברור לכלל הצדדים קיימת אפשרות לחציית סף הסלמה גם ללא כוונה. כאמור, היעדר ההבנה של מנהיג חזבאללה כי חטיפת שלושה חיילים תוביל לתגובה ישראלית רחבה היא דוגמה טובה לכשל בזיהוי סף הסלמה.

1.3 הסלמה בלתי מתוכננת

עד כה עסקנו בהסלמה, שמקורה בהחלטה מודעת של אחד השחקנים בעימות, או שניהם, לנקוט באופן מכוון בצעדים שמשמעותם החרפת העימות (להלן, *הסלמה מתוכננת*). אך ההיסטוריה של עימותים צבאיים מלמדת כי יש מקרים שבהם מתרחשת הסלמה בעימות ללא החלטה מודעת של מי מהצדדים, או במילים אחרות מתרחשת *הסלמה בלתי מתוכננת*.

כמו העיסוק הכללי במונח הסלמה, כך גם העיסוק בהסלמה בלתי מתוכננת התפתח בשנות המלחמה הקרה, ובתוך ההקשר של העימות המעצמתי הגרעיני. גם במקרה זה המוטיבציה המרכזית הייתה החשש העמוק שארצות הברית וברית המועצות יידרדרו לעימות ישיר, גם מבלי לקבל על כך החלטה מודעת, או חמור מכך, שעימות

קונבנציונלי בין שתי המעצמות יחריף לכדי עימות גרעיני כתוצאה מהסלמה בלתי מתוכננת (Posen: 1991, 1-2).

ניתוח התופעה של הסלמה בלתי מתוכננת, בהקשר של המלחמה הקרה, נעשה דרך העדשות של שלוש מסגרות תפיסתיות, העוסקות בתופעת המלחמה ובהתנהגות ארגונים במלחמה:

א. **דילמת הביטחון** - תפיסה זו, שפיתח החוקר האמריקני רוברט ג'רוויס, גורסת שלאור המבנה של המערכת הבין-לאומית, שהוא מבנה אנרכי שאין בו סמכות עליונה או מנגנוני בוררות יציבים, נוטות מדינות לבחון האחת את מעשייה של השנייה בחשדנות ומתוך תפיסה של תחרות. במציאות כזאת, של שקיפות מוגבלת וחשדנות גבוהה, צעדים צבאיים שנוקטת מדינה אחת, ואפילו שנקטה אותם מתוך היגיון מגנתי או כאמצעי לשיפור מוכנותה, עשויים להיתפס על ידי מדינה אחרת כצעדים שמשמעותם התקפית. לאור זאת, אותה מדינה עשויה לנקוט בעצמה בצעדים לשיפור מוכנותה, צעדים שיתפסו על ידי המדינה היריבה כצעדים שמשמעותם התקפית (Jervis: 1978, 167-214).

בארי פוזן (Posen), חוקר אמריקני נוסף, השתמש במסגרת של **דילמת הביטחון** כדי להראות כיצד עלולה להתפתח הסלמה בלתי מתוכננת שתוביל מעימות קונבנציונלי לעימות גרעיני בין ארצות הברית לברית המועצות בתקופת המלחמה הקרה. על פי התרחיש ששרטט, כל אחת מהמדינות ראתה בארסנל הגרעיני שלה נכס חיוני שכל איום עליו מהווה סף הסלמה ברור. עם זאת, כל אחת מהמדינות ראתה בארסנל הגרעיני של יריבתה איום אסטרטגי. לשיטתו של פוזן, סביר שבעימות קונבנציונלי בין השתיים תינקט שורה של מהלכים, בהם מהלכי מוכנות, כולל של הכוחות הגרעיניים של כל מעצמה, ויתכן שאף תקיפות קונבנציונליות על מערכות שתומכות בארסנל הגרעיני, כחלק מצעדים מגנתיים ובניסיון להפחית את האיום. כל צעד כזה צפוי להיתפס על ידי הצד השני כהסלמה בעימות, יתכן כי עד כדי מוכנות לשימוש בנשק גרעיני, ויגרור צעדים נגדיים, וכך עלול להיווצר מעגל הסלמה מבלי שמי מהצדדים היה מעוניין בהחרפת העימות, אשר יהפוך לעימות קונבנציונלי מוגבל לכדי עימות גרעיני (Posen: 1991, 13-14).

ב. **ערפל המלחמה** – המסגרת התפיסתית השנייה ששימשה בסיס להסבר של היווצרותן של הסלמות בלתי מתוכננות היא גם הותיקה ביותר וקשורה, בין השאר, לכתביו של ההוגה הצבאי קארל פון קלאוזביץ'. בבסיסה, קביעה לגבי טבע המלחמה שמאופיינת בערפל, שמקשה מאד על קבלת מידע אמין ומדויק לגבי ההתפתחויות בתוך העימות וכפועל יוצא מקשה על קבלת החלטות. **ערפל המלחמה** תורם להתפתחות הסלמות בלתי מתוכננות בשני היבטים: ראשית, הוא מקשה מאד על השליטה באירועים הצבאיים תוך כדי מלחמה ובכך הוא מגדיל את הסיכוי שיינקטו צעדים לא מתוכננים שיובילו להסלמה. שנית, הוא מגביר מאד את חוסר הביטחון ואת החשש ממהלך מפתיע של היריב, באופן שעשוי להוביל לנקיטת צעדים שיסלימו את העימות (Legro: 1994, 111-(112)

במקרה זה מספק פוזן דוגמה ממלחמת העולם השנייה. בלילה של ה-24 באוגוסט 1940, הגרמנים הפציצו בטעות מטרות בעיר לונדון בלילה. הבריטים העריכו תוך כדי העימות כי מדובר בהתקפה מכוונת וכי הגרמנים שיפרו משמעותית את יכולתם להפציץ מטרות בלילה. בתגובה הורתה ממשלת בריטניה על כמה הפצצות מוגבלות על ברלין. הגרמנים, שכלל לא היו מודעים לכך שפגעו במטרות בלונדון ב-24 באוגוסט, ראו בכך הסלמה מכוונת של הבריטים והורו על התקפות שיטתיות נגד לונדון (שאחר כך נודעו כ"בליץ") (Posen: 1991, 21). בפועל נוצר פה מודל של הסלמה אנכית, ללא קבלת החלטה של מי מהצדדים, וכתוצאה מערפל בתמונת המציאות.

ג. **התיאוריה הארגונית: אופיים של ארגונים צבאיים** - המסגרת התפיסתית השלישית שתרמה לגיבוש הרעיון של הסלמה בלתי מתוכננת הייתה התפיסה לגבי אופיים של ארגונים צבאיים. על פי תיאוריה זאת, במצבים של מתיחות או עימות, אופיים הגנרי של ארגונים צבאיים עשוי לתרום להתפתחות הסלמה בלתי מתוכננת. זאת, בעיקר הודות לשני מאפיינים מרכזיים של צבאות: נטייתם להעדיף אסטרטגיות התקפיות על פני אסטרטגיות הגנתיות, בעיקר מרגע שמתחיל המפגש הצבאי, ושאיפתם הבלתי מתפשרת לאוטונומיה שמובילה אותם לדחוק גורמים אזרחיים, פוליטיים ואחרים, מתהליך התכנון והביצוע של פעולות צבאיות (Posen: 1991, 17-18).

דוגמה מפורסמת בהקשר זה היא החלטת הצי האמריקני, במהלך משבר הטילים הקובני, להטיל את הסגר כ-800 מייל מחופי קובה ובכך לקצר מאד את זמן ההחלטה הסובייטי. ההחלטה של הצי, שהייתה בניגוד לעמדת הנשיא שהורה שהסגר יהיה במרחק 500 מייל מהחוף, נבעה מתפיסותיו המבצעיות, משאיפתו לאוטונומיה בקבלת ההחלטה המקצועית, וכן מהרצון להפגין עמדה תקיפה יותר מול הסובייטים. החלטה זאת עלולה הייתה להוביל את הצדדים להסלמה, בניגוד לרצון ההנהגות משני הצדדים.

מול תפיסה מסורתית זו טען החוקר האמריקני ג'פרי לגרו כי מסגרת נכונה יותר לבחינת הסיבות להתפתחות הסלמות בלתי מתוכננות היא המסגרת של תרבות ארגונית. לשיטתו, המשפיע המרכזי על התפתחות הסלמה לא מתוכננת, או באופן יותר מדויק, המשפיע המרכזי שיגרום לאירועים מסוימים להסלים ולאחרים לא להסלים, טמון בתרבות הארגון הצבאי. בניגוד לתיאוריה הארגונית המסורתית ששמה דגש על המבנה של ארגונים צבאיים, בחינה דרך העדשה של התרבות הארגונית גורסת כי ארגונים צבאיים יגיבו באופן שונה לסיטואציות דומות, בשל הבדלים בתרבותם (Legro, 1994, 108).³

בבסיס גישה זאת עומדת ההנחה שלארגון צבאי, כמו כל ארגון אחר, יש תרבות שמבוססת על מערכת אמונות, ערכים משותפים, נורמות, וכיוצא באלו. התרבות הארגונית גדולה מהתרבות של ראשי הארגון, וככלל, ברוב המקרים, התרבות הארגונית היא זו שתשפיע על האינדיבידואל ולא להיפך. בהקשר של הסלמות בלתי מתוכננות, הטענה היא שכאשר מצב של הסלמה יתאים לתרבות הארגונית של ארגון מסוים, אזי יהיו שורה של הטיות שיקדמו הסלמה כזאת. כך, מידע שמנוגד לאפשרות של הסלמה יושלך הצידה או יקבל משקל נמוך; אירועים נקודתיים, או מקריים, יפורשו ככאלה שמחזקים את רצון היריב בהסלמה, וכולי. הדבר נכון גם בכיוון השני, כאשר יש מצב שבו הסלמה לא תתאים לתרבות הארגונית של ארגון מסוים, אותן הטיות יפעלו כדי למנוע הסלמה (מידע מסלים

³ קיימות דוגמאות מצוינות נוספות ליחסי הגומלין שבין תרבות של מדינה או ארגון לבין החלטות צבאיות. כך, בספרו "תרבות אסטרטגית וחדשנות צבאית" עסק ד"ר דימטרי (דימה) אדמסקי בהשפעה שיש לתרבות האסטרטגית ולסגנון הקונטיבי של מדינה על החשיבה הצבאית שלה וספציפית על יחסה לחדשנות צבאית.

יקבל משקל נמוך, אירועים בשטח יפורשו כטעויות או כאירועים שאינם מלמדים על רצון היריב בהסלמה, וכו') (שם, 198).

במאמרו, שבוחן את השפעת התרבות הארגונית על הסלמות בלתי מתוכננות במלחמת העולם השנייה (Legro, 1994), נותן לגרו את הדוגמה של *מלחמת הצוללות* והאופן שבו התפתחה. במלחמה זאת, ההחלטה הראשונה לפגוע באניות אזרחיות באמצעות צוללות הייתה טעות של מפקד צוללת גרמני, בניגוד להנחיות המפקדה⁴. למעשה שני הצדדים, בתחילת הדרך, הותירו את הפגיעה באניות סוחר מחוץ למשחק, ובכל זאת, בשל הסלמה בלתי מתוכננת, הפגיעה בציי סוחר הפכה להיות מאפייין מרכזי של המלחמה והיו לה השפעות מרחיקות לכת על התפתחותה.

לגרו שואל מדוע התאונה הראשונית קרתה דווקא לגרמנים ולא לבריטים. לדידו, הסיבה נעוצה בתרבות הארגונית השונה של חילות היס. בעוד שזאבי היס הגרמנים חונכו על ברכי תרבות התקפית המקדשת את לוחמת הצוללות, הבריטים ראו בצוללות כלי נחות ביחס לספינות הקרב, ומבחינה תרבותית נרתעו מאופיה החשאי של הפגיעה⁵. לכן, באותה סיטואציה, התרבות הארגונית של הצי הגרמני הביאה אותו להסלמה בלתי מתוכננת, בעוד שהתרבות השונה של הצי הבריטי מנעה הסלמה שכזאת.

⁴ ב-3 בספטמבר 1939, היום בו בריטניה הכריזה מלחמה, מפקד צוללת גרמני, קפטן למפ, זיהה מטרה בריטית וירה לעברה שני טילי טורפדו. המטרה התבררה כספינה אזרחית בשם Athenia. כתוצאה מההתקפה, שהייתה בניגוד להנחיות המפקדה הגרמנית, נהרגו 112 אזרחים. בדיעבד היה זה אקט הפתיחה ל*מלחמת הצוללות*.

⁵ כאשר הצוללת הבריטית Solomon זיהתה ב-12 בדצמבר 1939 את הספינה הגרמנית ברמן, מפקד הצוללת נמנע מפגיעה בה ותחת זאת ביקש לעלות על הסיפון לבדיקה.

1.4 כיצד מתפתחות הסלמות בלתי מתוכננות – לקחים מהספרות

בחינה ביקורתית של הספרות המרכזית שניתחה את תופעת ההסלמה הבלתי מתוכננת בתקופת המלחמה הקרה מאפשרת לשרטט מספר פתולוגיות מרכזיות לגבי האופן שבו עשויה להתרחש הסלמה בלתי מתוכננת שתוביל לעימות צבאי, או שתגרום להחרפה בלתי רצויה של עימות צבאי מוגבל:

א. חוסר הבנה של אחד הצדדים את סף ההסלמה של הצד השני – במרכז

פתולוגיה זו, אחד הצדדים בעימות עשוי לנקוט פעולות מבלי להבין שהוא חוצה סף הסלמה של הצד השני באופן שיוביל להחרפת העימות, בניגוד לכוונה המקורית. דוגמה, שחוזרת בספרות לתיאור מצב זה, היא האירועים שהובילו להצטרפותה של סין למלחמה בקוריאה בסוף 1950. כוחות האומות המאוחדות, בהובלה אמריקנית, הדפו את כוח הפלישה הצפון-קוריאני צפונה והמשיכו לרדוף אותו מעבר לקו רוחב 38, בואך עמק היאלו. למרות שהחשש מתגובה סינית היה קיים, הוא נדחק הצידה (דוגמה מצוינת נוספת של האופן שבו התפיסה הארגונית של הצבא האמריקני השפיע על האופן שבו מידע נותח וכפועל יוצא על ההחלטות שהתקבלו), וההערכה הייתה כי הסינים יוכלו להכיל את המהלך כל עוד לא תתבצע חצייה של נהר היאלו לטריטוריה הסינית. עם זאת, מבחינת בייגינג חציית קו הרוחב 38 הייתה גם חצייה של סף הסלמה, והתוצאה הייתה הצטרפות סין למלחמה, עלייה באינטנסיביות שלה, והארכתה בשנתיים נוספות (Christensen: 1992, 122-154).

ב. חוסר היכולת להבחין בין פעילות הגנתית לפעילות התקפית - מאפיין זה

משלב למעשה בין ערפל המלחמה לבין דילמת הביטחון. החשדנות הבסיסית בין יריבים אסטרטגיים, במיוחד במצב של עימות גרעיני שהסיכונים בו גבוהים במיוחד, מייצרת חשש עמוק מפני מהלכים התקפיים של היריב ומקשה על היכולת להבחין בין צעד שהגיונו מגנתי לבין צעד התקפי (Nalebuff: 1986, 21-22).

כשהחוקר האמריקני בארי פוזן תיאר בספרו *הסלמות בלתי מתוכננות* (*Inadvertent Escalations*) את האופן שבו תפתח מלחמה גרעינית בלתי מתוכננת בין ארצות הברית לברית המועצות, הוא נתן דגש מיוחד לסוגיה זאת (Posen: 1991). פוזן תאר מצב שבו כוחות האוויר של נאט"ו יפעלו, כבכל עימות קונבנציונאלי באירופה, לנטרל את ההגנה האווירית הסובייטית, כצעד

שנועד להגן על מטוסייהם ולאפשר חופש פעולה. התמונה שיראו לפנייהם מקבלי החלטות הסובייטים היא של אלפי מטוסים, חלקם בעלי יכולות גרעיניות, בסמיכות גאוגרפית לאתרי הגרעין והפוי"ש הסובייטים. בתוך החשדנות הבסיסית, ובמתח של עימות צבאי והרתעה גרעינית, היכולת שלהם להבין האם הפעילות של נאט"ו היא הגנתית או היערכות לתקיפה על מתקני הגרעין של ברית המועצות תהיה מוגבלת, והם עלולים להגיע למסקנה הלא נכונה ולהחליט על מכה מקדימה (Posen: 1991, 28-68).

ג. השפעת הטכנולוגיה ודילמת **Use it or lose it** – לטכנולוגיה ולדוקטרינה

שמתפתחת בעקבותיה נודעת השפעה משמעותית גם על הפוטנציאל להסלמה בלתי מתוכננת. בעידן המלחמה הקרה, שעיצב את העיסוק בתחום, הדגש היה, באופן טבעי, על היכולות הגרעיניות והדוקטרינות שהתפתחו סביבן. במוקד תובנה בסיסית אחת, היכולות הגרעיניות של מדינה הן נכס אסטרטגי ראשון במעלה ופגיעה בהן תייצר יתרון מכריע לצד השני. לכן, מקבלי החלטות יימצאו בדילמה האם להפעיל את יכולותיהם לפני שייפגעו (Nalebuff: 21-22, 1986). בהקשר של הסלמות בלתי מתוכננות, אם אחד הצדדים יחשוב שיריבו מייצר איום משמעותי על יכולותיו האסטרטגיות (בין אם הדבר נכון או לא) יהיה לו תמריץ משמעותי להסלים את העימות כדי לוודא שהוא אינו מאבד אותן.

בחזרה לתרחיש המלחמה הגרעינית של פוזן, בראייתו, המהלכים שהיו צפויים לנקוט כוחות האוויר והים של נאט"ו במסגרת מלחמה קונבנציונלית באירופה (נטרול מערכות ההגנה האווירית, המכ"מ, תקיפת הצוללות נושאות הטילים הבליסטיים, וכו') היו יכולים ליצור מצב ממשי שבו מוסקבה תחוש שיש פגיעה משמעותית ביכולתה להגיב למכה גרעינית אמריקנית (Posen: 1991, 28-159). השחיקה הזאת ביכולות, לשיטת פוזן, הייתה מעלה דילמה מרכזית – האם להפעיל את היכולות הגרעיניות לפני שמאבדים אותן? מכאן הדרך להסלמה בלתי מתוכננת בעימות, שאיש מהצדדים לא רצה, היא קצרה.

1.5 המורכבויות של הסלמה בלתי מתוכננת

מעבר למאפיין הבסיסי של הסלמה בלתי מתוכננת, דהיינו שהיא מתחילה ללא החלטה סדורה ובניגוד לרצון הצדדים, טבועות בה עוד מספר מורכבויות שהופכות את ההתמודדות עמה למאתגרת במיוחד. ניתוח הספרות המקצועית מעלה את התובנות הבאות לגבי טבעה של הסלמה בלתי מתוכננת:

א. היא קשה להתרעה – הסלמה בלתי מתוכננת, כפי ששמה מלמד, היא אינה תוצאה של קבלת החלטות סדורה או תהליך ארגוני מכוון, אלא משתייכת לאותם אירועים שמקובל להסבירם כחלק מתופעת ה**התהוות**: התרחשות שהינה תוצאה של דינמיקה של מספר גורמים, ולא פרי תכנון או ביצוע של גורם אחד. גורמי המודיעין השונים חונכו ואומנו להתמודד עם אירועים שהם תוצר של קבלת החלטות, בין אם מדובר בפעולה שהוחלט עליה או בניין כוח שיש מאחוריו רציונל סדור. לאור זאת, ההתמודדות עם אירועי ה**התהוות**, דוגמת הסלמה בלתי מתוכננת, היא מהאתגרים המשמעותיים שבפניהם עומדים ארגוני המודיעין המודרניים (ברון: 2015, 12).

ב. היא אדישה להתרעה - ההרתעה הייתה אבן היסוד של היציבות השברירית בעולם הבין-מעצמתי, וההרתעה ההדדית מפני השמדה מובטחת יצרה תמריץ עמוק לשני הצדדים להימנע מהגעה לעימות ישיר ביניהם (Sokolski: 2004, 13-15). עם זאת, כאמור, הסלמה בלתי מתוכננת אינה תוצר של החלטה אלא של התהוות, ולכן ממילא לא ניתן להתרעה, מפני שאין הצד השני מתכוון להסלים, או שתפיסת המציאות שלו משובשת. הרתעה יציבה יכולה אמנם לצמצם את האפשרות שיריבים יגיעו להסלמה לא מתוכננת, אולם משעה שהסלמה כזאת החלה, הרי שהרתעה אינה משרתת את סיומה. יתרה מכך, צעדים שיעשה צד אחד בעימות כדי להגביר את ההרתעה (דוגמת איומים, החרפת תקיפות, הפגנת עוצמה, והיערכות כוחות) עלולים רק להעצים את ההתהוות של הסלמה בלתי מתוכננת (Morgan et al: 2008, 24).

ג. היא מגבירה את ערפל הקרב - אם הצדדים מוצאים עצמם במצב של הסלמה שלא תכננו או חזו, הרי שהבנת היריב והמציאות שלהם היא שגויה. מכאן שלערפל הקרב הטבעי מצטרפת שכבה של הנחות שגויות לגבי האויב והסיבות להסלמה (Morgan et al: 2008, 25). ניתוח מקרי בוחן היסטוריים של הסלמות בלתי מתוכננות מראה שככלל כל צד מאשים את היריב בהסלמה (בדרך כלל

בהסלמה מכוונת), שכן ברור לו שהוא עצמו לא רצה בהסלמה. נקודת המוצא הזאת הופכת את האתגר של גיבוש תמונת מציאות נכונה למורכב עוד יותר. מתווספת לכך מורכבות נוספת שקשורה בחוסר הרצון של מי מהצדדים להודות בטעות או לחשוף חולשה, ולכן תיקון הסטייה בעייתי (Ibid).

ד. **היא מקשה על סיום הלחימה** - מרבית הספרות מתקופת המלחמה הקרה עסקה, מסיבות ברורות, בפיתוח דרכים להימנע מהסלמה בלתי מתוכננת. הספרות עסקה פחות בשאלה כיצד הסתיימו מלחמות שהחלו או עברו שינוי איכותי כתוצאה מהסלמה בלתי מתוכננת. עם זאת, מניתוח מקרי הבוחן המרכזיים שהספרות עסקה בהם (דוגמת מלחמת העולם הראשונה או מלחמת קוריאה) עולה שאחת ההשלכות, המובנות, של הסלמה בלתי מתוכננת היא שהצדדים לא נערכו אליה באופן מספק. הכוונה היא לא רק להיערכות הצבאית, (במקרה זה צבאות דווקא נוטים להתכונן גם לתרחישי קיצון), אלא גם להיערכות ברמה האסטרטגית: הגדרת מטרות המלחמה, ניתוח מצבי סיום רצויים, וגיבוש המנגנונים להשיגם.

ה. **היא מאריכה את הלחימה** - כנגזרת מהעלייה בערפל הקרב ומהקושי הגובר להביא לסיום הלחימה, הסלמה בלתי מתוכננת צפויה להאריך את הלחימה, כאשר גיבוש תמונת המציאות של הצדדים, הסתגלותם למציאות החדשה, ושרטוט היעדים ומנגנוני הסיום, ייעשו תוך כדי חיכוך (Adamsky: 2018, 4).

הפרק הבא של העבודה יבחן כיצד השינוי באופי העימותים הצבאיים השפיע על תופעת ההסלמה הבלתי מתוכננת. במסגרת זאת, נבחן האם המסד התיאורטי שהונח בהקשר של עימות סימטרי-גרעיני עדיין משרת אותנו בהקשר האסטרטגי הנוכחי של עימותים קונבנציונליים ו-אסימטריים, ואילו שינויים נדרשים כדי להתאימו לעידן הנוכחי. הפרק השלישי, יתמקד במקרה הישראלי וינתח את מבצע "צוק איתן" באמצעות העדשות המושגיות של הסלמה בלתי מתוכננת.

פרק שני: הסלמות בלתי מתוכננות בעולם של עימותים אסימטריים

עם התפרקות ברית המועצות והירידה הדרמטית בסיכון למלחמה גרעינית, ירד מאד גם העיסוק השיטתי בסוגיית ההסלמה הבלתי מתוכננת. בעולם החד מעצמתי של העשור האחרון של המאה העשרים האפשרות של הידרדרות למלחמה, ללא כוונת מכוון, נראתה פחות סבירה ובעיקר הרבה פחות מאיימת, והעיסוק בנושא דעך (Morgan: 2008, 38). אולם ההפוגה הייתה קצרה. העשורים הדרמטיים של תחילת המאה העשרים ואחת, ובמיוחד אירועי הטרור של ה-11/9 והמלחמות שבאו אחריהן חייבו את החוקרים ואת אנשי המעש לשוב ולעסוק ביתר שאת בתופעת המלחמה בכלל, ובתוכה בסוגיית ההסלמה הבלתי מתוכננת.

עם זאת, ההקשר האסטרטגי שבתוכו נעשה הניתוח, השתנה באופן מהותי. העימותים הצבאיים בעידן שאחרי המלחמה הקרה עברו תמורות דרמטיות שמחייבות לבחון האם תפיסות ששורשיהן נטועים במציאות דו-מעצמתית, גרעינית, וסימטרית עדיין תורמות להבנת תופעת ההסלמה הבלתי מתוכננת גם במאה העשרים ואחת.

2.1 מאפייני העימותים במאה העשרים ואחת

לפני העיסוק הממוקד בסוגיית ההסלמה הבלתי מתוכננת במאה העשרים ואחת, חשוב לעמוד על תכונות העימותים המאפיינים את העשורים הראשונים של המאה הנוכחית. אין הכוונה לספק פה ניתוח נרחב ומקיף של *המלחמות החדשות*⁶, אלא להצביע על מספר מאפיינים מרכזיים, שימחישו את השוני מעידן המלחמה הקרה, ויסייעו בבניית מסגרת, שתאפשר בהמשך לבחון את סוגיית ההסלמה הבלתי מתוכננת בהקשר האסטרטגי השונה. לצורך כך חשוב להדגיש שישה מאפיינים של העימותים החדשים:

א. **אסימטריה מובהקת** – חלק ניכר מהעימותים הצבאיים בעשורים האחרונים, לא מתנהלים בין שתי מדינות עם צבאות סדירים, אלא בין מדינה בעלת צבא סדיר לבין יישות תת-מדינתית בעלת יכולות צבאיות היברידיים, שמשלבות לוחמת גרילה, פעילות טרור, ולעיתים יכולות מדינתיות (רייכרד: 2014, 6). האסימטריה היא אינה נגזרת של גודל בלבד, אלא מתייחסת לישויות בעלות הגיונות שונים לגמרי, הבאים לידי ביטוי ברכיבים תרבותיים, מבניים,

⁶ לעיסוק במאפייני המלחמה החדשה ראה למשל: אסא חיים, ידידיה יערי (2005), לוחמה מבוזרת המלחמה במאה ה-21, תל אביב: ידיעות אחרונות; ג'ון קיגן (1993), תולדות הלחימה, תל אביב: זמורה ביתן.

תפקודיים, ותפיסתיים (רודניק : 2014, 142). האסימטריה באה לידי ביטוי ביכולתם של שחקנים חלשים לייצר פגיעה בשחקנים חזקים בהרבה תוך ניצול נקודות התורפה⁷ (Metz: 32-23, 2001). שינויים טכנולוגיים - מרחפנים, דרך אמצעי תקשורת חשאיים, ועד יכולות מתקדמות בסייבר - העצימו מאד את פוטנציאל הנזק ששחקנים אלו יכולים לגרום⁸.

ב. **לחימה בסביבת אזרחים** - אחד המאפיינים המרכזיים של העימותים האסימטריים הוא הכנסת האוכלוסייה האזרחית לתוך שדה הקרב. האויב החלש עושה שימוש באוכלוסייה בשני היבטים: הוא פועל מתוך האוכלוסייה האזרחית שלו, כדי לנסות ולקזז את היתרונות שיש לצד החזק ביכולות מודיעין ואש מדויקת, ולצד זאת הוא פועל כדי לפגוע באוכלוסייה האזרחית של הצד החזק מתוך הבנת הנחיתות הצבאית, וניסיון לפגוע ב"בטן הרכה" ולהפעיל לחצים על מקבלי ההחלטות. לא רק לוחמי האויב נטמעים בסביבה האזרחית, אלא גם אמצעי הלחימה, מחסני הלוגיסטיקה, אתרי הפיקוד והשליטה, וכו'. המשמעות היא שגם הצד החזק נאלץ להפעיל כוח בסביבה מרובת אזרחים (רייכרד : 2014, 6).

ג. **קצב השתנות גבוה** - אחד מהמאפיינים המרכזיים של המציאות בת זמננו היא העלייה בקצב האירועים. ההתפתחויות הטכנולוגיות, בדגש על מהפכת המידע, יוצרים מציאות שבה אירועים ושינויים מתרחשים בקצב גבוה. הפובליציסט האמריקני הידוע, תומאס פרידמן, התייחס למהירות הזאת כאחד מהמעצבים המרכזיים של העידן הנוכחי, אותו הוא מכנה *עידן ההאצה (Age of Acceleration)*⁹. המהירות וההשתנות מאפיינים כמעט כל תחום בעת הנוכחית, אולם בשדה המלחמה הם מהווים את אחד האתגרים המרכזיים של זמננו: מהאתגר המודיעיני של גיבוש תמונת מודיעין מול שינויים תכופים ומואצים; דרך השימוש באמצעי לחימה שאינם מחייבים זמן הכנה ארוך (דוגמת נשק תלול מסלול, סייבר), ועד להתקצרות הזמנים לקבלת החלטה - מהרמה הטקטית ועד רמת מקבלי ההחלטות (ברון : 2015, 12).

⁷ בהקשר זה, אסימטריה משמעה "ניצול הבדלים בכוח על מנת לזכות ביתרון כלשהו".

⁸ *העצמת הקטן* היא מאפיין כללי של העידן הנוכחי, כפי שממחיש הציטוט הבא של מנהל מעבדת התקשורת של MIT, In our era, effects are no longer proportional to the size of their source. The biggest change - " - Joi Ito "makers of the future are the small players: "start-ups and rogues, breakaways and indie labs" [/https://www.fs.blog/2017/01/principles-age-acceleration](https://www.fs.blog/2017/01/principles-age-acceleration)

⁹ להרחבה ראה Friedman, T. L. (2016). Thank you for being late: An optimist's guide to thriving in the age of accelerations (First edition.). New York: Farrar, Straus and Giroux.

ד. **מרכזיות המימד התודעתי** - מכיוון שחלק ניכר מהלחימה, בעיקר מכיוונו של הצד החלש, מכוון להשפעה על הציבור של היריב, יש לרכיב התודעתי חשיבות עצומה במאמץ המלחמה שלו. התודעה מסייעת להעצים ולממש את יתרונות האסימטריה (דימוי דוד מול גוליית); מגבירה את אפקט הפעילות הצבאית; מסייעת לגייס את האוכלוסייה לתמיכה במאמץ המלחמתי; ומכינה את הקרקע למלחמות המשלימות: בשדה המשפט הבינלאומי, דעת הקהל העולמית, והדיפלומטיה¹⁰.

ה. **הרגישות לנפגעים** – החוקר האמריקני, אדוורד לוטווק, הגדיר את העימותים של העת הנוכחית כ-*מלחמות פוסט הירוואינת* (לוטווק: 2001, 4). זאת מכיוון שלפחות צד אחד, בדרך כלל הצד המדינתי החזק, אינו מוכן לקבל היקף נפגעים גבוה. הרגישות לנפגעים היא לא רק של הצדדים המעורבים אלא גם של המערכת הבינלאומית שמסתייגת מהיקף נפגעים גדול, במיוחד אם הנפגעים הם אזרחים.

ו. **התארכות הלחימה והקושי להכריע** – מאפייני הלחימה של העימותים האסימטריים -- לחימה בסביבה אזרחית, שימוש בשיטות גרילה, היעלמות, רגישות גבוהה לנפגעים (בעיקר של הצד החזק), ומערכת בינלאומית שמסתייגת ממלחמות גדולות -- יוצרים תנאים שבמקרים רבים מובילים לפגיעה משמעותית ביכולת הצד החזק לממש את יתרונותיו, ומכאן להארכת הלחימה. יתרה מכך, האסימטריה מובילה לכך שהיכולת להשיג ניצחון "מוחץ" במערכה שכזאת הוא מוגבל (רודניק: 2014, 146). זאת מכיוון שבמקרים רבים מטרת העל של הצד החלש היא שרידות. כך, הצד החזק מוצא את עצמו בדילמה: ניצחון יחייב השמדה של היריב, אך השמדת היריב תהיה כרוכה, במקרים רבים, בתשלום מחירים כבדים שהצד החזק אינו מעוניין לשלם.

¹⁰ על חשיבות התודעה ראה את התבטאותו של רב אלוף (במיל') משה יעלון: "אני חושב שההתמודדות בינינו ובין הפלסטינים, במצב הנוכחי, היא קודם כל התמודדות על התודעה. אני חושב שהעימות הזה יוכרע בתודעה. אין לפלסטינים בשלב זה יומרה לכבוש את יהודה ושומרון במהלך פיזי, קרקעי, כזה או אחר. יכול להיות שהם רוצים לכפות עלינו נסיגה חד-צדדית משם, והם היו שמחים אם היו מסוגלים. יכול להיות שהם ירצו לכפות עלינו התערבות בינלאומית. כל זה לדעתי במגרש העיקרי שהוא מסך הטלוויזיה - ולא בשום מקום אחר. אין להם את האמצעים להוציא אותנו משם אלא דרך הכרעה בתודעה. תסתכלו על זירה אחרת, זירת לבנון, שממנה יצאנו לא מזמן. הצבא בלבנון הרגיש שהוא מנצח. אנחנו נסוגנו מלבנון, משום שהוכרענו קודם כל בתודעה של החברה הישראלית". משה (בוגל) יעלון, "ניצחון והכרעה בעימות המוגבל", בתוך "בין הכרעה לניצחון", עיונים בביטחון לאומי 2 (2001), עמ' 76.

2.2 קווים לדמותה של הסלמה בלתי מתוכננת במאה העשרים ואחת

השאלה המרכזית העומדת בפנינו היא האם, לנוכח השינויים הדרמטיים בין העידן הגרעיני לעימותים האסימטריים, התובנות באשר לתופעת ההסלמה הבלתי מתוכננת עדיין רלוונטיות. כדי לענות על שאלה זאת, יש לחזור לפתולוגיות המרכזיות, שזוהו בפרק הראשון ולבחון מה תקף ומה השתנה¹¹:

א. **מסך לסיפיים: עליית המורכבות בהבנת היריב** - הקושי בזיהוי הפעולות שיובילו יריב להסלמה היה אחד ממניעי היסוד של הסלמות בלתי מתוכננות לפי הגישה המסורתית. רכיב זה נותר על כנו והפך אפילו מורכב יותר. העיסוק בסוגיית ההסלמה הבלתי מתוכננת בתקופת המלחמה הקרה הניח מצב של עימות בין שני שחקנים, סימטריים ודומים, גם אם לא שווים, מבחינת יכולותיהם. ההנחה אמנם הייתה כי קיימת שונות רבה בערכים, בתפיסות, ובקבלת ההחלטות של שני הצדדים – שונות שמקשה בין השאר על זיהוי סף ההסלמה של היריב – אך האתגר היה לנסות ולזהות את סיפי ההסלמה של שחקן מרכזי אחד.

לעומת זאת, מרבית העימותים האסימטריים המודרניים מתאפיינים בריבוי שחקנים משפיעים. כשבוחנים עימותים מרכזיים בעשורים האחרונים, מהמלחמות האמריקניות בעיראק ואפגניסטאן, דרך העימותים של ישראל מול רצועת עזה ועד הלחימה בסוריה ובתימן בשנים האחרונות, אחד המאפיינים הבולטים בהם הוא ריבוי השחקנים המשתתפים. גם כאשר יש שחקן דומיננטי אחד, דוגמת חמאס ברצועת עזה או הטאליבן באפגניסטאן, הרי שאין לו מונופול על הפעלת הכוח או שליטה מוחלטת בהתנהלות השטח. המשמעות היא שהאתגר, העצום ממילא, להבין רעיון סובייקטיבי שנמצא בראשו של יריב ש"חושב שונה", הפך לקשה עוד יותר: הצורך לזהות מספר סיפי הסלמה, של מספר שחקנים, שלעיתים מנוגדים זה לזה (Morgan et al: 2008, 125).

יתרה מכך, כפי שנטען קודם לכן, האסימטריה בין הצדדים אינה מתקיימת רק במימד הפיזי, אלא גם במערכת הערכים, התפיסות, וקבלת ההחלטות של הצדדים. המשמעות היא שמידת השונות בין השחקנים גבוהה יותר (מדינה מול גורם תת מדינתי; שונות דתית; תרבותית; שונות בדוקטרינות הצבאיות;

¹¹ הגם שהניתוח פה נעשה אל מול מאפיינים אוניברסליים של העימותים האסימטריים, במספר מקרים יעשה שימוש בניסיון הישראלי. זאת, לאור העובדה שישראל היא אחת המדינות היחידות בעולם שבשני העשורים האחרונים התמודדה עם יריבים אסימטריים מובהקים בלפחות ארבעה סיבובים עצימים שונים.

ושונות באמצעים). שונות זאת מייצרת מורכבות נוספת ביכולתו של צד אחד להבין את סיפי ההסלמה הסובייקטיביים של הצדדים האחרים.

ב. **דילמת הביטחון בעימותים אסימטריים** – הפתולוגיה השנייה, שזוהתה כמרכזית ביצירת התנאים להסלמה בלתי מתוכננת הייתה נגזרת של החיבור בין **דילמת הביטחון לבין ערפל הקרב**, או במילים אחרות: הקושי להבחין האם פעולות מסוימת שנוקט היריב הן הגנתיות באופיין או התקפיות. גם במקרה זה האסימטריה המובהקת, שמאפיינת רבים מהעימותים החדשים, מגבירה את הפתולוגיה המסורתית. **דילמת הביטחון** קיימת ביתר שאת בעימותים אסימטריים: עבור הצד החלש, היתרון הצבאי המשמעותי שיש ליריב מייצר חשש תמידי ממימוש יתרון זה למהלך הכרעתי של הצד החזק (Morgan: 2008, 131). חוסר האמון העמוק, בשילוב הפערים המובהקים בעוצמה הצבאית, נוטים לגרום לשחקנים החלשים לפרש לחומרה כל מהלך של הצד החזק ככזה שנועד להחליש את הצד החלש, או להכין את הקרקע לקראת מהלך התקפי נגדו. חשש זה הוא לא בלתי מבוסס. בחינה של התנהלות הצדדים החזקים בעימותים אסימטריים מלמדת שלאילו יש נטייה מובנת לנסות ולתרגם את היתרון בכוח **לדומיננטיות בהסלמה (escalation dominance)**. כלומר להחריף באופן משמעותי את עוצמת העימות מבלי שליריב תהיה יכולת להשוות (Morgan: 2008, 16)¹².

חוסר היכולת להבחין בין מהלכים התקפיים לבין מהלכים הגנתיים אינו נחלתו של הצד החלש בלבד. מאפייני העימותים החדשים, כפי שתוארו קודם לכן, מייצרים קושי מהותי גם לצד שנהנה מיתרון מודיעיני וצבאי משמעותי להבין את מהות הפעולות של הצד השני. בלב הקושי הזה עומד **אתגר ההיעלמות** שמייצרת הלחימה האסימטרית. ניסיונו של היריב להיטמע באוכלוסייה אזרחית, להתחבא (לדוגמה בתת-קרקע), ולהשתמש ביכולות פיקוד ושליטה מאובטחות, מוביל לכך שקיים קושי משמעותי לזהות את מערכי האויב ואת פעיליו, או להבין את דרך פעולתו (ברון: 2015, 12).

לכן, במקרים רבים נדרש מארגוני מודיעין וממקבלי החלטות לפרש את פעולות היריב מתוך מידע חלקי, ובמקרים אלו נוטים לפרשו לחומרה. זאת לאור

¹² הניסיון הצרפתי באלג'יר, הניסיון האמריקני בוויאטנם והניסיון הסובייטי באפגניסטאן הם רק שלוש דוגמאות לדינמיקה כזו שבה הצד המדינתי החזק ניסה לכפות "דומיננטיות בהסלמה" על היריב. המאפיין המשותף של שלושת המקרים הללו הוא שהמהלך הזה לא הצליח והוביל להסלמה גם מצד "הצד החלש" תוך שימוש ביתרונות אסימטריים ותוך נקיטת צעדים שהוא נמנע מהם עד לשלב זה.

מאפיין נוסף של עימותים אסימטריים, והוא הנטייה של שני הצדדים לבצע דמוניזציה זה לזה. במקרים רבים, נוטים יריבים בעימותים אסימטריים לייחס ליריב כוונות שליליות ומסוכנות יותר מהמציאות בפועל. צבי לניר מתייחס לנטייה זאת כ"הטיית הייחוס הבסיסי" שבה פעולותיו של האחר (ובמקרה זה, תוקפנותו) נתפסות כקבועות ומיוחסות לטבעו האמיתי, בעוד שפעולות הצד "שלנו" נתפסות כגמישות ונובעות ממצב אובייקטיבי (לניר: 2014). כמוכן, בזמן אמת כל צד מאמין שהוא מפרש את המציאות לאשורה ופועל באופן פרגמטי, והפער בין התפיסה למציאות בפועל יכול, אם בכלל, להיבחן רק בדיעבד. דמוניזציה זאת מהווה מאיץ נוסף *לדילמת הביטחון* ולהתפתחות מציאות של הסלמה גם ללא תכנון מוקדם או החלטה סדורה (Adamsky: 2018, 7).

ג. **ההשפעה של הטכנולוגיה** – לשינויים הטכנולוגיים המשמעותיים מאז עידן המלחמה הקרה הייתה השפעה מרחיקת לכת על תופעת המלחמה בכלל, ובתוכה גם על התופעה של הסלמה בלתי מתוכננת. זאת, במספר היבטים:

1) **יותר אפשרויות להסלמה, גם עבור הצד החלש** - ההתפתחויות הטכנולוגיות מאפשרות גם לשחקנים חלשים יחסית יכולות לפגוע ביריבים חזקים יותר, כולל באזורים רחוקים מהטריטוריה שלהם (אפשרות שלא הייתה קיימת בעבר). כך, נשק תלול מסלול, סטטיסטי ומדויק, רחפנים, יכולות סייבר, ואפילו יכולות כימיות וביולוגיות, כולם זמינים היום גם לשחקנים חלשים יחסית. יכולות אלו מונעות בפועל מהצד החזק מלהשיג *דומיננטיות בהסלמה*, ומייצרות יותר הזדמנויות להסלמה (Morgan et al: 2008, 38-39). בעולם של עימותים אסימטריים, בהם הרכיב התודעתי הוא מרכזי, ינסו שני הצדדים בכל זאת להשיג דימוי של שליטה בהסלמה, לטובת "תמונת הניצחון" והקהלים הביתיים. המשמעות עשויה להיות הארכה והחרפה של הלחימה (Adamsky: 2017, 4).

2) **Use it or lose it** – הרעיון של *use it or lose it* מקורו בהקשר הגרעיני ולכאורה אינו רלוונטי עוד בעולם הקונבנציונלי ולעיתים התת-קונבנציונאלי שמאפיין את העימותים האסימטריים. אולם, נראה שגם בהקשר הנוכחי המוטיבציה להשתמש ביכולות אסטרטגיות לפני

שהיריב שוחק אותן ממשיכה להתקיים, ולהוות תמריץ פוטנציאלי ליצירת דינמיקה של הסלמה בלתי מתוכננת.

הנחיתות הטכנולוגית והמודיעינית של הצד החלש מחייבת אותו לפתח הפתעות בלחימה, שיסייעו לו לתרגם את האסימטריה להישגים מבצעיים ותודעתיים. אם נבחן את הניסיון הישראלי המצטבר בעימותים אסימטריים בעשורים האחרונים נראה, כי אחד המאפיינים המרכזיים בעימותים אלו היה ניסיונם של היריבים לייצר הפתעות בלחימה שישחקו או יערערו את היתרון של ישראל (מהרק"ק לטווח בינוני וטילי חוף-ים במלחמת לבנון השנייה ועד המנהרות במבצע צוק איתן). תנאי הכרחי להצלחת ההפתעות הללו היה שמירה על חשאיות והפעלתן בטרם תצליח ישראל לפגוע בהן.

לצד זאת, ניסיון יריביה של ישראל, הן במלחמת לבנון השנייה, הן במבצע "עמוד ענן" ב-2012, והן במבצע "צוק איתן" ב-2014, לימד אותם שישראל תפעל, כבר בפתיחת הלחימה לפגוע בדיוק באותן יכולות אסטרטגיות של האויב כדי למנוע שימוש בהן בהמשך הלחימה. כך, בלילה הראשון של מלחמת לבנון השנייה (13 ביולי 2006), יצא לפועל מבצע "משקל סגולי", במהלכו השמיד חיל האוויר במהלך 34 דקות חלק ניכר מן המערך הרקטי לטווח ארוך של חזבאללה, שהיה אמור להיות אחת מהיכולות האסטרטגיות של הארגון במלחמה. באופן דומה, ביום הראשון של מבצע "עמוד ענן" (14 בנובמבר 2012), תקף חיל האוויר הישראלי מחסנים ובורות שיגור שהכילו רקטות קרקע-קרקע מסוג פגיר 5 (בעלות טווח של כ-75 ק"מ), שהיוו את אחת מהיכולות המתקדמות עליהן שמרו הארגונים הפלסטינים ליום פקודה.

לאור זאת, מתפתחת דילמה ברורה בצד החלש: האם להפעיל את היכולות האסטרטגיות כבר עם תחילת הלחימה בכדי למנוע פגיעה בהן, במחיר של הסלמה ברורה של העימות, או להמתין ולקחת את הסיכון שהאויב יפגע בהן (Adamsky: 2017, 4).

דילמה זו, של use it or lose it, מתקיימת גם עבור הצד החזק. גם במקרה זה נובע הדבר מאופי העימות האסימטרי: תופעת ההיעלמות של האויב, בעיקר בעתות חירום, מחייבת את הצד החזק להשקיע מאמץ רב בייצור מטרות מבוססות מודיעין. מטרות אלו, במקרים רבים, הן

בעלות זמן תפוגה קצר במיוחד : מהרגע בו יחל מצב חירום צפוי האויב להיעלם ולהתמגן, ובמקרים רבים היכולת לפגוע בו תפחת באופן משמעותי. לכן, ניצב גם הצד החזק, במקרים רבים, בפני אותה הדילמה בדיוק : האם להפעיל את היכולות האסטרטגיות כבר בתחילת הלחימה בכדי למנוע פגיעה בהן, במחיר של הסלמה ברורה של העימות, או להמתין ולקחת את הסיכון.

לצד הפתולוגיות, שנבחנו קיים מאפיין משמעותי נוסף, שהופך את סכנת ההסלמה הבלתי מתוכננת ליותר ממשית בעידן הפוסט-גרעיני והאסימטרי : מחיר המלחמה ירד. אחד מהגורמים המייצבים בעידן המלחמה הקרה היה ההבנה של כלל הצדדים את השלכות האיומות והבלתי הפיכות שיכולות להיות להסלמה בלתי מתוכננת שתידרדר לעימות גרעיני¹³. מנגד, בעימותים האסימטריים הסיכון מצומצם בהרבה, ולכן קיימת הבנה, בקרב שני הצדדים, כי ניתן לעמוד בהשלכות המלחמה. המשמעות היא ירידה באחד מהגורמים המרסנים המשמעותיים ביותר : הפחד מפני הסלמה בלתי מתוכננת.

¹³ היטיב לתאר את התפיסה הזאת הרמן קאן, מגדולי חוקרי האסטרטגיה של המלחמה הקרה בכותרת שנתן לספרו המפורסם אודות המלחמה הגרעינית – Thinking about the unthinkable. ראה Kahn, H. (1962). Thinking about the unthinkable. New York: Horizon Press.

פרק שלישי: מבצע "צוק איתן" כמקרה בוחן להסלמה בלתי מתוכננת

ב-8 ביולי 2014 הכריזה ממשלת ישראל על מבצע "צוק איתן" נגד תנועת חמאס ברצועת עזה¹⁴. זאת, בתגובה למספר ימים של ירי רקטי מצד חמאס וארגונים אחרים מרצועת עזה לעבר דרום מדינת ישראל. בעת שהוכרז, לא היו רבים שהעריכו כי המבצע ברצועת עזה, השלישי מאז השתלטה עליה חמאס ב-2007, יתפתח להיות העימות הצבאי הארוך ביותר שניהלה מדינת ישראל מאז מלחמת העצמאות ואף יגבה מחירים כבדים.

במהלך המבצע, שנמשך 51 יום, נהרגו 68 חיילים ו-5 אזרחים ישראלים. מן הצד השני נהרגו כ-2,125 פלסטיניים, מתוכם בין 1,400-950 לוחמים והשאר אזרחים¹⁵. כ-11 אלף מבנים ברצועת עזה נפגעו, ונגרמו נזקים נרחבים לתשתיות. נזקים אלו ממשיכים להשפיע על רצועת עזה גם למעלה משלוש שנים אחרי המבצע.

הסיבות לפרוץ העימות הצבאי בקיץ 2014 היו מקור לוויכוח חריג בחריפותו ובפומביותו בין אגף המודיעין בצה"ל לבין גורמים בשירות הביטחון הכללי¹⁶. אולם, ככל שעבר הזמן נראה כי מרבית הגורמים במערכת האסטרטגית בישראל, הן בצבא והן בדרג המדיני, כמו גם רוב הגורמים שחקרו את המבצע מהזווית האקדמית או העיתונאית, מסכימים כי ערב תחילת העימות, ואפילו בתקופה הראשונה שאחרי תחילתו, לא הייתה החלטה מודעת של מי מהצדדים להגיע ללחימה רחבת היקף, ויתרה מכך, שני הצדדים כלל לא היו מעוניינים בה. למרות

¹⁴ חמאס הם ראש התיבות בערבית של חרכת אלמקאומה אלאסלאמיה (حركة المقاومة الإسلامية) שפירושה תנועת ההתנגדות הערבית.

¹⁵ המספרים סביב מספר ההרוגים הפלסטיניים חלוקים, בעיקר סביב השאלה כמה מהם היו לוחמים ו/או מעורבים בלחימה, וכמה היו אזרחים תמימים. המספרים המובאים פה הם המספרים הרשמיים שפרסם משרד החוץ כפי שהובאו בדו"ח מבקר המדינה בנושא קבלת ההחלטות במבצע צוק איתן.

www.mevaker.gov.il/he/Reports/Pages/568.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1

¹⁶ הויכוח הפומבי פרץ בעקבות פרסום תחקיר של תכנית הטלוויזיה עובדה בנובמבר 2014. בתחקיר העלה בכיר בשב"כ (שכונה ר') שורה של טענות ולפיהן לארגון היה מידע כבר בינואר 2014 על כוונת חמאס לפתוח ב"מלחמת יולי" וכי הוא העביר התרעה ברוח זאת לכלל הגורמים הרלוונטיים. לפי טענה זאת עלה כי מבצע צוק איתן היה למעשה פרי מהלך מתוכנן של חמאס, שהתגבש כבר שישה חודשים לפני פרוץ האירועים. צה"ל דחה מכל וכל את הטענות שעלו בתכנית ודובר צה"ל הודיע בהודעה חריגה כי לא היה שום מידע על כוונת חמאס לפתוח במלחמה יזומה וכי ממילא שב"כ לא

העביר התרעה מפורשת ברוח זאת בינואר או בכל זמן אחר. ראה https://www.mako.co.il/tv-ilana_dayan/2015-19e6d8a51e499410/Article-a29592f917a9941006.htm. לאחר ויכוח זה, הבהירו בכירים בצה"ל ובמערכת המדינית בשורה של התבטאויות פומביות כי למעשה חמאס (כמו גם ישראל) לא היה מעוניין בהסלמה רחבה ביולי 2014, וכי המבצע היה תוצאה של דינמיקה לא מתוכננת. יצוין, כי גם דוברי חמאס בכירים טענו, בזמן אמת, כי חמאס אינה מעוניינת בהסלמה. כך, מוסא אבו מרזוק, חבר הלשכה המדינית של חמאס, אמר ב-8 ביולי 2014 כי חמאס אינה מעוניינת בהסלמה (קדס ניוז).

זאת, התפתחה דינמיקה של הסלמה שדרדרה את הצדדים למערכה אותה לא ביקשו או חזרו¹⁷.

בפרק זה של העבודה ינותח מבצע "צוק איתן" באמצעות המסגרת התפיסתית של הסלמה בלתי מתוכננת שיסודותיה הוצגו בשני הפרקים הראשונים. מטרת הפרק היא לא לספק ניתוח מקיף ורב מימדי של הגורמים למבצע, מהלכו, ותוצאותיו, אלא לבחון אותו דרך העדשות של הסלמה שהתפתחה ללא רצון או תכנון של הצדדים המעורבים.

מבצע "צוק איתן" אינו מהווה אירוע מבודד אלא הוא חלק מרצף של עימותים שמתנהל כבר למעלה משלושים שנים מאז הוקמה התנועה. לכן, כדי להבין את ההקשר שבתוכו התנהל המבצע יש לבחון, גם אם בקיצור נמרץ, את הלבנים המרכזיות בהתפתחות העימות הצבאי בין מדינת ישראל לבין חמאס. הניתוח שיובא להלן מתייחס לשתי תקופות זמן מרכזיות: השנים 1987-2007, בהן חמאס הייתה ארגון טרור שניהל מערכה מתמשכת נגד מדינת ישראל, והתקופה שבין 2007 לעת הנוכחית, במהלכה חמאס הפכה לארגון סמי-מדינתי השולט על טריטוריה, ואשר ניהל שלושה עימותים עצימים מול מדינת ישראל.

3.1 תקציר תולדות העימות בין ישראל לחמאס 1987-2007

השנים הראשונות: האינתיפדה הראשונה, חמאס עולה לבמה - למעשה, החיכוך האלים בין ישראל לבין חמאס החל זמן קצר לאחר הקמת הארגון בדצמבר 1987. הימים היו ימי האינתיפדה הראשונה והשחקן החדש על בימת העימות הישראלי-פלסטיני השתלב מהר במעגל האלימות, כשכבר ב-1989 ביצע שני פיגועים משמעותיים, כאשר חטף ורצח את חיילי צה"ל אבי ספורטס ואילן סעדון.

שנות אוסלו: פיגועי טרור, סיכולים ממוקדים והתגבשות כאופוזיציה - השלב השני בהתפתחות חמאס היה קשור בהשקת תהליך אוסלו ומהלכי הפיוס בין ישראל לבין הארגון לשחרור פלסטין, המייצג הרשמי של העם הפלסטיני. חמאס, שהתנגד לכל פשרה עם ישראל, שם לעצמו למטרה עליונה לשבש ולסכל

¹⁷ המונח *דינמיקה של הסלמה* הומשג באגף המודיעין של צה"ל כדי להסביר את ההתהוות הבלתי מתוכננת שהובילה למבצע צוק איתן. ראה, הראל, עמוס (2014), מלחמת המודיעין: פערי ההערכות בין אמ"ן לשב"כ במלחמה בעזה, הארץ, <https://www.haaretz.co.il/news/politics/premium-1.2425438>

את התהליך המדיני. במקביל, חמאס מיצב את עצמו כאופוזיציה המרכזית לארגון לשחרור פלסטין ולרשות הפלסטינית, וכן למדיניות שהנהיגה.

בשלב זה, חמאס לא היה חלק מהמערכת הפוליטית הפלסטינית אולם פעל בשני ערוצים מקבילים לממש את מטרותיו: ביצוע פיגועי טרור, שהלכו והחריפו, נגד יעדים צבאיים ואזרחיים במדינת ישראל, בניסיון לסכל את התקדמות התהליך המדיני; ובמקביל פעילות חברתית וכלכלית, בעיקר מול השכבות החלשות בחברה הפלסטינית, בניסיון לכבוש את לב העם ולמצב את עצמו כאלטרנטיבה מהותית לרשות הפלסטינית.

מבחינה צבאית, שלב זה היה מאופיין בעיקר בביצוע פיגועי טרור, בדגש על פיגועי התאבדות, נגד יעדים אזרחיים (בעיקר) וצבאיים בישראל. בבסיס האסטרטגיה של חמאס עמדה פגיעה ב"בטן הרכה" של ישראל, האוכלוסייה האזרחית, באמצעות פיגועים בעלי ערך תודעתי גבוה, וזאת על מנת להתמודד עם נחיתותה הצבאית המובהקת (שוויצר: 2010, 34-35).

מצידה של ישראל, הייתה ההתמודדות הצבאית מול חמאס מתוך המסגרת של לוחמה בטרור וכללה שלל צעדים, שהבולטים שבהם היו סיכולים ממוקדים של פעילים מרכזיים בארגון, מעצרים, ובמקרה חריג אחד אף גירוש המוני של 415 פעילי טרור לדרום לבנון (אביעד: 2014, 199). במקביל, הפעילה ישראל לחצים כבדים על הרשות הפלסטינית, כדי שזו תפעל באופן אגרסיבי נגד התנועה. לאחר סדרת פיגועים של חמאס בחורף 1996, במסגרתה נהרגו כ-60 ישראלים במהלך שבוע אחד, החל גל מעצרים נרחב של פעילי חמאס. פעילות אינטנסיבית זאת, של ישראל והרשות הפלסטינית, נמשכה מספר שנים ופגעה באופן משמעותי ביכולות חמאס (אביעד: 2014, 16-17). עם זאת, חמאס הראה יכולת שרידות מרשימה ותחילת התאוששות החלה כבר ב-1997, עת ישראל נאלצה לשחרר את מנהיג התנועה, אחמד יאסין, מהכלא בעקבות ההסתבכות עם ניסיון סיכולו של בכיר התנועה, ח'אלד משעל, בירדן (שם). בנוסף, בשנים אלו הקימה חמאס את הזרוע הצבאית שלה, *גודי עז אלדין אלקאסם*, בניסיון להגביר את חשאינות פעילותה, להרחיק אותה מההנהגה הפוליטית, ולהתמודד עם הרדיפה הכפולה מצד ישראל והרשות הפלסטינית (משעל וסלע: 2008, 98).

האינתיפדה השנייה ומבצע חומת מגן - השלב המשמעותי הבא בעימות החל עם קריסת התהליך המדיני בקיץ 2000 ופרוץ האירועים שזכו לכינוי **האינתיפדה השנייה**. בעת זו שיחק השבר ביחסי ישראל והרשות הפלסטינית

לידיה של חמאס, ובכירי התנועה שנעצרו בשלהי שנות התשעים שוחררו מהכלא והחלו בתהליך מואץ של שיקום יכולותיה (אלדר: 2012, 86-87). תוך זמן קצר חמאס נטל את רסן ההובלה של האלימות נגד ישראל, כשנשקו המרכזי היה תיעוש והרחבה של פיגועי ההתאבדות מול מטרות אזרחיות בלב מדינת ישראל. על פי נתונים שפרסמה מערכת הביטחון, במהלך שלוש וחצי שנותיה של האינתיפדה השנייה ביצע חמאס 425 פיגועים, בהם נהרגו 377 ישראלים ונפצעו 2,076 אנשים. מתוכם, 52 פיגועים היו פיגועי התאבדות, בהם נהרגו 288 ישראלים ונפצעו 1,646.¹⁸

מול הרחבת הטרור של חמאס, הרחיבה גם ישראל את דפוסי פעילותה המוכרים משנות התשעים בדגש על הרחבת הסיכול הממוקד של פעילי חמאס. עם זאת, האפקטיביות של פעילות זאת הייתה מוגבלת. במרץ 2002, לאחר אחד מהחודשים המדממים ביותר בתולדות הסכסוך, יצאה ישראל למבצע "חומת מגן", במסגרתו כבש צה"ל את הערים המרכזיות ביהודה ושומרון וניהל מבצע ממוקד להשמדת תשתיות הטרור הפלסטיניות, בעיקר אלו של חמאס. בתום המבצע נמנו 265 הרוגים פלסטינים ו-7,000 עצורים (סרן: 2014, 21). חשוב מכך, מדינת ישראל השיגה שליטה מבצעית אפקטיבית בשטחי יהודה ושומרון ופעלה, במידה רבה של הצלחה, למניעת שיקום תשתיות אלו (שם).

למרות שרצועת עזה, כור מחצבתה של חמאס, היוותה את מוקד העוצמה של התנועה, בשנות האינתיפדה השנייה נדד המוקד ליהודה ושומרון. זאת מכיוון שגדר המערכת המקיפה את רצועת עזה הקשתה על הארגון לייצר פיגועים מחוץ לשטח הרצועה, ואילצה את חמאס להסתפק בפגיעה בכוחות צה"ל ובישובים ברצועת עזה. עם זאת, שנים אלו, דווקא לאור המשבר אליו נקלע הארגון בעקבות מבצע חומת מגן, היו שנים מעצבות בהתפתחות הצבאית של התנועה. סיכול ההנהגה המקומית של הארגון הוביל להתחזקות הנהגת החוץ שישבה בקטאר, ובמקביל להידוק הקשרים עם איראן וחזבאללה. חמאס החל בהדרגה בתהליך שיהפוך אותו מארגון טרור לארגון גרילה, ובהמשך לארגון סמי-מדינתי (אביעד: 2009, 6-7). במוקד, תחילת הייצור וההברחה של רקטות מתוך הבנה כי אלו יאפשרו לעקוף את ההגנה הקרקעית של ישראל ולפגוע בעומק ישראל מתוך רצועת עזה; הרחבת היקף הכוחות וסידור הרצועה

¹⁸ לפירוט אודות הפיגועים המרכזיים שבוצעו במהלך האינתיפדה השנייה ראה: https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A7%D7%98%D7%92%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%94:%D7%A4%D7%99%D7%92%D7%95%D7%A2%D7%99%D7%9D_%D7%91%D7%90%D7%99%D7%A0%D7%AA%D7%99%D7%A4%D7%90%D7%93%D7%94_%D7%94%D7%A9%D7%A0%D7%99%D7%99%D7%94

במאפיינים צבאיים (חטיבות על פי חלוקה גאוגרפית); וכן התחלת שימוש במנהרות לא רק לשם הברחות אלא ככלי טקטי לפגיעה בכוחות ישראלים בגבולות ובפנים הרצועה, ואף לביצורה (שם).

עם זאת, ההתפתחות הדרמטית ברצועת עזה, זאת שתשנה את חמאס ואת אופי העימות בינו לבין ישראל, הייתה תולדה של מהלך ישראלי – ההחלטה של ממשלת ישראל לצאת באופן חד צדדי מרצועת עזה בקיץ 2005. יציאת ישראל מהרצועה נתפסה באתוס הפלסטיני כניצחון *ההתנגדות*, בהובלת חמאס, והותירה בפועל את רצועת עזה כמרחב פנוי להתחזקות הארגון מול הרשות הפלסטינית ההולכת ונחלשת.

לפיכך, בעוד שבמישור הצבאי ספג חמאס מכה קשה ביהודה ושומרון, הרי שדווקא במישור הפוליטי והחברתי הוא מצא את עצמו לאחר *האינתיפדה השנייה* בעמדת כוח. ברצועה הוא נישא על המומנטום של הישג *הסניגה* וביהודה ושומרון הוא ניצל את מותו של האב המייסד, ערפאת, ואת הפגיעה העמוקה בתשתיות הרשות הפלסטינית ובמעמדה, כדי להעמיק את התבססותו כאלטרנטיבה (משעל וסלע: 2008, V-VII). בשנת 2005 קצר חמאס את הפירות וזכה להישגים מרשימים בבחירות המקומיות, מה שעודד אותו להשתתף גם בבחירות למועצה המחוקקת. בינואר 2006 חמאס הפתיע וזכה ברוב גדול במועצה: 75 מושבים לעומת 43 של הפתח, ובכך הפך לגורם הפוליטי המוביל במערכת הפלסטינית.

החודשים שאחרי הבחירות היו מאופיינים בעימותים פנים-פלסטיניים וניסיון של הנשיא הפלסטיני, מחמוד עבאס, לצמצם את כוחו של חמאס. עימותים אלו הגיעו לשיא דרמטי במיוחד בקיץ 2007, כאשר חמאס, במהלך שכשלעצמו יכול להוות מקרה בוחן מוצלח להסלמה בלתי מתוכננת, השתלט על רצועת עזה והפך להיות הריבון בפועל.

3.2 מ"עופרת יצוקה" ועד ערבו של מבצע "צוק איתן" 2008-2014:

להשתלטות חמאס על רצועת עזה היו השלכות רבות ומרחיקות לכת. בהקשר העימות הצבאי בין התנועה לבין ישראל, ההשלכה המשמעותית ביותר הייתה האבולוציה של חמאס מארגון טרור לארגון סמי-מדינתי. כלומר, ארגון טרור שקיבל אחריות על שטח ולמעשה עמד בתנאים הבסיסיים להגדרה מדינתית: מערך מובחן של מוסדות, המופעלים על ידי ישות מרכזית, הפועלים באזורים מובחנים טריטוריאליים, ואשר מפעילים סמכות, חוקים, וכוח פיזי לאכיפתם (Mann:1984, 185).

מבחינה צבאית, הזרוע הצבאית של חמאס הפכה להיות ממכשיר להפעלת טרור לגוף צבאי בעל שני יעדים מרכזיים: הגנה על השלטון המרכזי, וגוף לוחם מול ישראל (אביעד: 2009, 8). השנים 2006-2008 היו משמעותיות בהתפתחות חמאס ככוח צבאי. לקחי מלחמת לבנון השנייה מצד אחד וחופש הפעולה ברצועה מצד שני אפשרו לפעילי חמאס להשתתף בתהליכי למידה משותפים עם חזבאללה ואיראן, להתאמן מחוץ לרצועת עזה, להבריח אמצעי לחימה דרך הגבול המצרי הפרוץ, ולפתח את תפיסת הפעולה הצבאית של הארגון (שם). בשנים אלו התעצבו תפיסות היסוד של הדוקטרינה החמאסית סביב חמישה עקרונות מרכזיים (אביעד: 2009, 9-11):

א) **מיגון וביזור** – בניסיון לקזז את היתרון של ישראל במודיעין ובאש, החל חמאס להשתמש בתת-קרקע לשם שמירה על שרידות אמצעי הלחימה שלו, בדגש על הרקטות. כמו כן, חמאס פעל לייצר יתירות וביזור כאמצעי נוסף להגברת שרידותה ורציפות פועלה.

ב) **הישענות על המערך הרקטי** – הצלחת החזבאללה לירות עד היום האחרון של מלחמת לבנון השנייה הוותה מודל מוצלח מבחינת חמאס. לפיכך עשה הארגון שימוש בנשק תלול מסלול כדי לפגוע ביעדים בשטח מדינת ישראל ולשבש את שגרת החיים של הציבור הישראלי. הרקטות היו אמצעי זול יחסית, פשוט להפעלה, ובשנים אלו גם בעייתי להתמודדות מבחינה הגנתית.

ג) **היערכות לגביית מחיר מהכוחות המתמרנים** – לאור האסימטריה המובהקת, לחמאס היה ברור כי אין ביכולתה לנצח את ישראל במפגש חזיתי. תחת זאת, היא נערכה למאמץ לגבות מחיר כבד מכל כוח מתמרן שייכנס לרצועה על מנת להשפיע על התודעה של הציבור ושל מקבלי ההחלטות, ולהפחית את התיאבון למבצע קרקעי. לשם כך, פעלה חמאס לנצל את המרחב הבנוי הצפוף למיקוש,

הנחת מטעני חבלה ומארבי גרילה. זאת תוך הבנת מגבלותיו של צבא סדור בתוך סביבה אזרחית.

ד) **יצירת "הפתעות בלחימה"** – גם רכיב זה אומץ מניסיונו של חזבאללה במלחמת לבנון השנייה. הרעיון שעומד מאחוריו הוא הוצאה לפועל של אירועים שיחרגו מהציפייה הישראלית, יגרמו לנפגעים, וחשוב מכך ייצרו אפקט תודעתי משמעותי.

ה) **היטמעות באוכלוסייה** – חמאס הבין שהאוכלוסייה האזרחית היא אחד מנכסיה המרכזיים כאמצעי להגביל את חופש הפעולה של ישראל, לסבך אותה באירועים הומניטריים שיפעילו לחץ בינלאומי, ויצמצמו את יתרון העוצמה שיש לה באש.

לאחר השתלטות חמאס על רצועת עזה מצאה עצמה ישראל כשהיא גובלת בישות עוינת ומבחינתה בלתי לגיטימית (דקל: 2018, 99-100), וזאת שנתיים בלבד לאחר יציאת ישראל מרצועת עזה בניסיון להסיר מעצמה את עול הטיפול ברצועה ולשפר את המצב הביטחוני. תגובתה של ישראל הייתה מדיניות של בידול בין רצועת עזה לבין יהודה ושומרון, אי הכרה בשלטון חמאס, והטלת סגר על הרצועה במטרה למנוע התעצמות צבאית. לאחר זמן לא רב יצא לפועל העימות הצבאי העצים הראשון בין ישראל לחמאס אחרי השתלטות האחרונה על הרצועה. מבצע "עופרת יצוקה", שהחל בדצמבר 2008, היה מהלך יזום של ישראל בתגובה לשבירת הסכם הרגיעה בין חמאס לבין ישראל, וירי הרקטות המתמשך מרצועת עזה לעבר יישובי עוטף הרצועה.

מבצע "עופרת יצוקה" החל במתקפה אווירית מפתיעה של חיל האוויר נגד יעדי חמאס, ונמשך במספר יממות של מאמץ אש עצים שהתמקד במפקדי חמאס, במחסני נשק, בתשתיות צבאיות ובמנהרות הברחה. במהלך המבצע הטיל חיל האוויר כ-5,400 פצצות על הרצועה, מספר שיא עד אז. ב-3 בינואר 2009 החל השלב הקרקעי של המבצע, שכלל את ביתור הרצועה לשלושה חלקים, תמרון לכיתור העיר עזה, ותמרון מוגבל בדרום הרצועה. למבצע הוגדרו שלושה יעדים: הראשון, ליצור שקט שישרור לאורך זמן; השני, למנוע את יכולת חמאס להתחמש; והשלישי, להחזיר את גלעד שליט. יעד אחרון זה הוגדר, באופן מעורפל, רק לקראת סוף המבצע. (איילנד: 2009, 9).

בחינה בדיעבד של תוצאות המבצע מלמדת שעל אף שחמאס ספגה מכות קשות, התנועה שרדה. העליונות של ישראל במודיעין ובאש הייתה ברורה, כמו גם חוסר

היכולת של חמאס להסב נזק משמעותי לתמרון. בנוסף, חמאס לא הצליח לייצר הפתעות. מנגד, הצליח חמאס לייצר ירי רקטי עד לסוף המערכה, למרות נוכחות ישראלית בשטח הרצועה. בנוסף, תפיסת המיגון, תת הקרקע, והביזור תרמו לצמצום הפגיעה במפקדיו הבכירים (אביעד: 2009, 11-12). הפלסטינים אף השיגו הישג נלווה בדמות מסקנות ועדת גולדסטון, ועדת הבדיקה של האומות המאוחדות. ועדת גולדסטון מתחה ביקורת חריפה נגד ישראל בטענה שהפרה זכויות אדם במהלך המבצע, ואף המליצה לבחון את העברת הנושא לבחינת בית הדין הבינלאומי בהאג.

למרות העצימות הגבוהה של מבצע "עופרת יצוקה" והנזקים הכבדים שנגרמו לרצועת עזה במהלכו, תקופת השקט שהקנה הייתה מוגבלת. עוד בשנת 2009 התחדשו הפיגועים וירי הרקטות לעבר יישובי עוטף עזה, אם כי במינון נמוך ביחס לתקופה שקדמה למבצע. חלק ניכר מהאירועים בתקופה זאת לא הוצאו לפועל על ידי חמאס, אלא על ידי גורמי הכוח האחרים ברצועת עזה, בהם הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני וועדות ההתנגדות העממית, שלא היו מחויבים באופן מלא לרגיעה והפעילו לחץ כבד על חמאס לפעול בעצמה, או לכל הפחות לאפשר להם לפעול (גולוב: 2012, 26).

השנים שאחרי מבצע עופרת יצוקה התאפיינו גם במאמצי בניין כוח של שני הצדדים לאור לקחיהם מהלחימה. חמאס שם דגש על שיפור האיכות וטווחי הרקטות, הן באמצעות ייצור עצמי והן באמצעות הברחת רקטות משודרגות, בעיקר מאיראן. זאת, לצד ניסיון להשיג טילים מתקדמים נגד טנקים וטילים נגד מטוסים, בניסיון לצמצם את יתרונות התמרון של ישראל, כמו גם קידום ייצור כלי טיס בלתי מאויישים¹⁹. ישראל, מצידה, השקיעה מאמצים בהשלמת פיתוח מערכת "כיפת ברזל", כהגנה מפני נשק תלול מסלול, במטרה לספק מענה הגנתי משופר לנשק המרכזי שבידי חמאס, הרקטות²⁰.

העימות העצים השני בעידן שאחרי השתלטות חמאס על הרצועה התרחש בשנת 2012. מבצע זה, "עמוד ענן", אמנם התרחש בסביבה אסטרטגית שונה מאד מזו של "עופרת יצוקה", אך השתלשלות העניינים הייתה מוכרת למדי. ברקע, ראשית כהונתו השנייה של הנשיא אובמה, עיצומה של הטלטה האזורית שהרעידה את

¹⁹ ב-29 במרץ 2009 דיווח ראש השב"כ, יובל דיסקין, כי מתום מבצע עופרת יצוקה הוברחו לרצועת עזה 45 טון של חומרי גלם לייצור אמצעי לחימה, 22 טון חומר נפץ תקני, עשרות רקטות, מאות פצצות מרגמה, ועשרות טילי נ"ט וטילי נ"מ. ראה ברק רביד, ראש השב"כ, יובל דיסקין: למרות מאמצי מצרים - ההברחות נמשכות, באתר הארץ, 29 במרץ 2009.

²⁰ על מאפייני מערכת כיפת ברזל ויכולותיה ראה <http://iaf.org.il/9032-he/IAF.aspx>

המזרח התיכון, ושליטת ממשלת האחים המוסלמים, פטרוניתה של חמאס, במצרים (גולוב: 2012, 22). ממשלת ישראל הגיעה להחלטה לפיה היקף ירי הרקטות והפיגועים מרצועת עזה לעבר דרום מדינת ישראל חצו את סף ההסלמה שלה, ובחרה לנקוט במהלך צבאי יזום שתכליתו שיקום ההרתעה ופגיעה ביכולות חמאס (שם).

בדומה למבצע "עופרת יצוקה", גם את מבצע "עמוד ענן" פתחה ישראל בהתקפה אווירית יזומה ומפתיעה שהיה מעורב בה רכיב של הונאה. בשעות הראשונות של המבצע הצליחה ישראל לחסל את ראש הזרוע הצבאית של חמאס, מחמד ג'עאברי, ולהשמיד את מערך רקטות הפג'ר 5, היכולת האסטרטגית ששמרה חמאס כהפתעה למערכה. בניגוד למבצע "עופרת יצוקה", במבצע "עמוד ענן" אופציית התמרון הקרקעי לא הופעלה והמבצע הסתיים בתוך שמונה ימי לחימה, בין השאר בשל מאמץ תיווך מצרי אפקטיבי (ידלין: 2012, 79-77).

בחינה של תוצאות המבצע מעלה גם היא מאזן מוכר למדי: ישראל הפגינה עליונות במודיעין ובאש ואף הוסיפה רכיב משמעותי בדמות הגנה אקטיבית יעילה, שהשיגה אחוזי יירוט מרשימים של למעלה מ-80% (שפיר: 2012, 33). חמאס, כמו במבצע "עופרת יצוקה", התקשה לייצר מענה לעליונות של ישראל ואף לא הצליח לגוון את הארסנל ההתקפי שלו. עם זאת, הוא שוב הצליח לירות עד סוף המערכה, הרחיב את היקפי הירי ואת הטווח, כולל ירי תקדימי לעבר תל אביב, ומנע פגיעה נרחבת במפקדים ובנכסים באמצעות מיגון וביזור.

לאחר מבצע "עמוד ענן", ובהתאם למציאות סבבי הלחימה שהתעצבה ברצועת עזה, זכו הצדדים לתקופה של רגיעה ביטחונית שהתאפיינה, שוב, בשתי מגמות מרכזיות: האחת, בניין כוח של שני הצדדים בהתאם ללקחי המערכה הקודמת; והשנייה, שקט יחסי מצד חמאס, תוך ניסיונות של גורמי הכוח האחרים במערכת הפלסטינית לכרסם בשקט הביטחוני.

3.2.1. בניין הכוח

אחד הלקחים המרכזיים של חמאס ממבצע "עמוד ענן" היה הצורך לגוון את יכולות ההתקפה והקטלניות לאור יעילותה של מערכת "כיפת ברזל", שצמצמה מהותית את אפקטיביות מערך הרקטות של חמאס. לאור זאת, לצד המשך המאמצים לשיפור המערך הרקטי, ביצור מאמצי ההגנה, וייצור "הפתעות בלחימה", פעל חמאס לקדם שתי מגמות מרכזיות:

א. מיסוד מערך תת קרקעי התקפי, שיאפשר חדירה חשאית לשטח ישראל ופגיעה ביעדים, צבאיים ואזרחיים, מעבר לגדר (חורב: 2015, 15). הרעיון של פשיטה מפתיעה דרך מנהרות לא היה חדש בחמאס, שכן חטיפתו של גלעד שליט בשנת 2006 התבצעה באמצעות חדירה בתוואי תת קרקעי אל מעבר לגדר המערכת, והמחישה לפלסטינים את יעילותו (וינשטיין: 2017, 5-6). החל משנת 2010, עוד טרם מבצע "עמוד ענן", פעלו בחמאס להרחיב את רשת המנהרות ההתקפיות (שם) ומאמץ זה הואץ והתרחב לאחר המבצע. המטרה הייתה יצירת מערך חשאי, מבוזר, ובעל יתירות, שיאפשר לחמאס להפתיע את ישראל באמצעות פעולה התקפית, חוצת גבול, קטלנית, ובעלת אפקט תודעתי עמוק (מרכז המידע למודיעין וטרור: 2016, 15-16). מערך זה נתפס בחמאס כמערך אסטרטגי לקראת המערכה הבאה מול ישראל²¹.

ב. חיזוק וביסוס הכוחות ההתקפיים – חמאס הקים ואימן כוחות פשיטה מיוחדים, יבשתיים וימיים, שתפקידם לבצע התקפות חוצות גבול נגד מדינת ישראל (חורב: 2015, 16). במוקד, הקמת יחידת המובחרים (נח'בה), שתפקידה, בין השאר, ביצוע פעולות חודרות דרך התווך התת קרקעי. בנוסף לנח'בה, הוקמה גם יחידת קומנדו ימי, שתכליתה ביצוע פעולות חוצות גבול דרך התווך הימי (מרכז המידע למודיעין וטרור: 2016, 35).

3.2.2 שקט יחסי

בשנתיים שאחרי מבצע "עמוד ענן" ובהתאם להבנות שהושגו בתיווך מצרים, שמר חמאס על שקט יחסי, התמקד בבניין הכוח, ונמנע מביצוע פעולות יזומות. עם זאת, גורמי טרור אחרים, בראשם הגיהאד האסלאמי הפלסטיני, המשיכו לנסות ולקדם התקפות נגד מדינת ישראל, תוך שהם מאתגרים את חמאס. האירוע המשמעותי ביותר בתקופה זאת היה במרץ 2014 כאשר הגיהאד האסלאמי הפלסטיני הגיב לסיכול חוליית ירי בירי נרחב של רקטות לעבר דרום הארץ. למרות העלייה במתיחות, חמאס לא נגרר לאירוע והוא הוכל.

²¹ בין השנים 2012-2014 נחשפו על ידי צה"ל שלוש מנהרות חוצות גבול מרצועת עזה, שהבהירו את עוצמת האיום וגרמו לפיקוד הדרום ולאגף המודיעין בצה"ל להגדיר את איום המנהרות ההתקפיות כאיום בעל משמעות אסטרטגית. להרחבה על התפתחות מערך המנהרות של חמאס ועל המענה של מדינת ישראל ראה דו"ח מבקר המדינה משנת 2017 בסוגיה

<http://www.mevaker.gov.il/he/Reports/Pages/searchresult.aspx?k=%D7%9E%D7%A0%D7%94%D7%A8%D7%95%D7%AA%20-%20%D7%9C%D7%95%D7%97%D7%9E%D7%94%20%D7%AA%D7%AA-%D7%A7%D7%A8%D7%A7%D7%A2%D7%99%D7%AA>

3.3 הדרך למבצע "צוק איתן"

שנת 2014 הייתה מורכבת מבחינת חמאס ששוב נאלץ להתמודד עם שינויים בהקשר האסטרטגי, אשר השפיעו עליו ישירות. בקיץ 2013 הופל משטר האחים המוסלמים במצרים, ו"תור הזהב" של חמאס, שנהנה לראשונה בתולדותיו, ממשטר אוהד מעבר לגבול, הסתיים. משטר אלסיסי, שהחליף את שלטון האחים המוסלמים, ראה בחמאס בעיה ביטחונית והאשים אותו בסיוע לגורמי טרור בסיני (מילשטיין ומרדכי: 2017, 5). בפועל החל הצבא המצרי לפעול נגד מנהרות ההברחה בין רפיח הפלסטינית לזו המצרית. מנהרות אלו, בנוסף להיותן נתיב להברחת אמצעי לחימה, הוו גם את צינור החיים של הכלכלה הפלסטינית, שסיפק את עיקר צרכיה, החל מדלק במחיר מצרי מסובסד, דרך חומרי בנייה, ועד מזון (הראל: 2014).

אובדן התמיכה המצרית החמיר את מצבה הסבוך ממילא של חמאס בזירה האזורית, שבמרכזו נתק בין חמאס לבין הציר הרדיקלי, בעקבות התייצבות התנועה לימין המחנה הסוני במלחמת האזרחים בסוריה. המשמעות הייתה אובדן האכסניה בדמשק, כמו גם הסיוע הכלכלי מטהראן. העובדה שהנושא הפלסטיני, במיוחד בתקופת רגיעה ביטחונית, איבד את מקומו בראש סדר היום לטובת המלחמות המדממות באזור (מסוריה ועד תימן), הובילה גם לירידה משמעותית בכספים שקיבל חמאס מתרומות, הן מצד מדינות ערביות, בדגש על המדינות הסוניות במפרץ, והן מצד בודדים.

למצוקה הגיאואסטרטגית הצטרפה מצוקה גוברת מבית. לאורך 2014, בשל הירידה בכספים שקיבל חמאס, חלה הידרדרות משמעותית של המציאות האזרחית ברצועת עזה (מילשטיין ומרדכי: 2017, 5). מאפייני תקופה זו כללו עלייה באבטלה, קושי גובר לשלם את משכורות המערכת הביروقרטית המנופחת, ובעיית תשתיות מחריפה. בניסיון להתגבר על המצוקות חתר חמאס להסכם פיוס עם הרשות הפלסטינית באפריל 2014 (הסכם שאטי). הסכם זה העלה את רף הציפיות ברחוב העזתי לשיפור מהיר במצב, אך מימושו לא התקדם, וחמאס מצא את עצמו בפני משבר ציפיות. באופן חריג ברצועת עזה, התעוררה במאי-יוני 2014 מחאה ציבורית, בהובלת מגזר הפקידים, על אי תשלום משכורותיהם. חמאס, שהשליטה ברצועה היא האינטרס העליון מבחינתו, החל לחשוש שהקרקע מתחילה לרעוד תחת רגליו (שם).

במישור הביטחוני, דווקא נוכח המצוקה הכלכלית, חמאס שמר על שקט יחסי, נמנע מפעולות יזומות נגד ישראל, ואף פעל, באופן יעיל ברוב המקרים, לרסן את שאר הארגונים ברצועה. עם זאת, החל מאפריל 2014 החלו להגיע לישראל ידיעות

מודיעיניות אודות הכנותיו של חמאס לביצוע פיגוע גדול באמצעות מנהרה שתחצה את הגבול באזור כרם שלום. שירות הביטחון הכללי העביר לדרג המדיני התרעה באשר לכוונת חמאס לבצע פיגוע בעל משמעות אסטרטגית בעוד שבצה"ל החלה שורת פעולות לסיכול הפיגוע, לצד הנחיה של ראש המטה הכללי להיערך לאפשרות של הסלמה רחבה אם הפיגוע אכן יצא לפועל (הראל: 2014). יודגש, כי המידע שהיה בידי כוחות הביטחון לא יכול היה לקבוע באופן ברור האם ההחלטה להוציא לפועל את הפיגוע כבר התקבלה, או שמא מדובר ביצירת יכולת שההחלטה על הפעלתה תתקבל בהמשך. עם זאת, התנהלות המערכת כוונה לאירוע שעלול להתרחש בטווח הזמן המידי (שם).

במצב עניינים סבוך זה התחוללה "תפנית בעלילה". ביוני 2014 נחטפו שלושה נערים יהודים באזור חברון. החטיפה בוצעה על ידי חוליה של אנשי חמאס, אולם ככל הנראה ללא ידיעת ההנהגה. בעקבות החטיפה, פתחה ישראל במבצע צבאי נרחב נגד תשתיות החמאס ביהודה ושומרון, ובין השאר עצרה מחדש למעלה מחמישים פעילים שהשתחררו במסגרת "עסקת שליט" באוקטובר 2011²². מעצרים אלו נטלו מידי חמאס את אחד מההישגים האסטרטגיים המרכזיים שלו בשנים האחרונות ונתפסו כהפרה בוטה של ישראל את תנאי העסקה.

על אף זעם חמאס, נראה כי גם הארגון וגם מדינת ישראל שאפו בשלב זה להכיל את האירועים ביהודה ושומרון ולא להוביל לזליגתם לרצועת עזה. הערכת המערכת הביטחונית במדינת ישראל בימים אלו הייתה כי המצב ברצועה אכן מסלים, אך האחראים לכך הם גורמי הכוח הסוררים, בעוד שחמאס אינו מעוניין בהסלמה.

בדיון קבינט שהתקיים ב-22.6.14 בשעות הערב בעניין מבצע "שובו אחים" מסר הרמטכ"ל בני גנץ, כי "ברצועת עזה במהלך עשרה ימים אחרונים היו כעשרים ושש נפילות... [היורה] זה לא חמאס או משהו מהסוג הזה". שר הביטחון משה יעלון מסר "לגבי רצועת עזה - אין סימן שהחמאס מוביל להסלמה. להפך, החמאס מרוסן, החמאס מרסן, החמאס חושש מהסלמה (...). אני לא חושב שזה מוביל להסלמה. מבחינה זאת החמאס מחויב" (וינשטיין: 2016, 64). בפועל, חמאס אכן נמנע מלפעול ישירות מרצועת עזה ומיקד את התבטאויותיו בנעשה ביהודה ושומרון.

²² לתיאור מפורט של השתלשלות אירועי החטיפה ומבצע שובו אחים ראה http://www.mako.co.il/news-military/security-q3_2014/Article-11f6c855f91a841004.htm

ב-29 ביוני 2014 זוהו שמונה שיגורים של רקטות לעבר ישראל, ובתגובה תקף חיל האוויר תשע פעמים. מוקד אחת התקיפות היה כוח שזוהה כנערך לירי ונהרג בה פעיל חמאס. בתגובה, ב-30 ביוני, לראשונה מאז תחילת החיכוך, ביצעה חמאס ירי מרגמות לעבר ישראל.

מציאת גופות שלושת הנערים החטופים ב-30 ביוני ורצח הנער מחמד אבו חדר על ידי מחבלים יהודים העלו עוד יותר את מפלס המתח בין הצדדים. הגורמים הסוררים ברצועת עזה הגבירו את אירועי הירי הרקטי לעבר ישראל, כאשר חמאס, הקשוב להלכי הרוח המסלימים, אמנם אינו משתתף בירי, אך נראה כי מאפשר מידה מסוימת של "שחרור קיטור". ישראל, מצידה, הגיבה בסיכולים ממוקדים של חוליות ירי, אך נמנעה מפגיעה רחבה בחמאס.

בישיבת הקבינט ב-1 ביולי הנחה ראש הממשלה "להכיל" את האירועים ברצועה מתוך רצון שלא להרחיב את הלחימה לגזרת רצועת עזה (יהושוע: 2017). גם בהנהגת חמאס שידרו רצון להימנע מהרחבת הלחימה לרצועת עזה, וח'אלד משעל אף פנה להנהגה התורכית והבהיר כי חמאס לא היה מעורב ברצח הנערים וכי יש למנוע הסלמה ברצועה (גבור ועופר: 2014).

בימים הבאים נמשך הירי המוגבל מצד חמאס, כמו גם תקיפות ישראל נגד יעדי התנועה. בה בעת, ישראל המשיכה לעקוב אחר האפשרות שחמאס ינצל את המתיחות ויוציא לפועל את הפיגוע הגדול, אותו ניטרה ישראל מאז אפריל 2014. במסגרת זאת, הורחבו מאמצי ישראל לזיהוי המנהרה, ואף זוהו מספר מהלכים שביצעה חמאס בצד העזתי, שמשמעותם לא הייתה ברורה אך ניתן היה לפרשם כהשלמת ההכנות לביצוע הפיגוע. לפי פרסומים תקשורתיים, שירות הביטחון הכללי העריך באותה עת כי קיימת סבירות שחמאס נערך להוציא לפועל את הפיגוע המדובר במטרה לחטוף חיילים, וזאת בתגובה למעצר משוחררי עסקת שליט (הראל: 2014).

בליל ה-6 ביולי הפציצה ישראל את פתח המנהרה החשודה באזור כרם שלום בכ-30 פצצות מונחות. שבעה פעילי יחידת העילית של חמאס שניסו להיכנס למנהרה לאחר ההפצצה נהרגו. בתגובה למות פעיליו, הרחיב חמאס את ירי הרקטות באופן משמעותי (הראל וכהן: 2014). בליל ה-7-8 ביולי, פחות משבוע לאחר שמנהיגי שני הצדדים הבהירו כי הם אינם מעוניינים במלחמה ברצועת עזה, הכריזה ממשלת ישראל על מבצע "צוק איתן".

3.4 מבצע צוק איתן כהסלמה בלתי מתוכננת

בחלקו האחרון של פרק זה ינותחו האירועים שהובילו למבצע "צוק איתן" (ואשר תוארו לעיל) באמצעות המסגרת התפיסתית של הסלמה בלתי מתוכננת בעימות אסימטרי, שהוצגה בפרק השני. על פי ניתוח זה, העימות של יולי 2014 היה תולדה של דינמיקת הסלמה, שאיש מהצדדים לא תכנן או חפץ בה, אך התפתחה כתוצאה מפתולוגיות מוכרות של הסלמות בלתי מתוכננות:

3.4.1 אי זיהוי של סיפי ההסלמה, פרדוקס ההרתעה, והיעדר ערוצי תקשורת

השתלשלות האירועים שתוארה מדגימה כי שני הצדדים לעימות, ישראל וחמאס, לא הצליחו לגבש תמונת מציאות מדויקת של הצד השני והתקשו בזיהוי סיפי ההסלמה בתוך האירוע המתפתח. מבחינת ישראל, בולטת הערכת חסר לגבי שני רכיבים מרכזיים: האחד, מידת המצוקה האזרחית של חמאס והחשיבות שמקנה התנועה למצב הכלכלי-הומינטרי ברצועה; השני הוא החיבור שעשתה חמאס בין האירועים ביהודה ושומרון לבין האירועים ברצועת עזה (מילשטיין ומרדכי: 2017, 6).

המצב הכלכלי וההומינטרי ברצועת עזה היה רכיב מפתח במצוקה שחש חמאס ערב המערכה, והחשש שהמצוקה תתורגם להתקוממות אזרחית נגדו הייתה מבחינת חמאס תרחיש איום מרכזי (שם). בנוסף, כישלון מהלך הפיוס עם הרשות הפלסטינית ופעילות ישראל לסכל את ההסדר שיאפשר תשלום משכורות ל-40 אלף הפקידים ברצועה החרפו את המצוקה, והעלו את החשש כי ישראל מזהה הזדמנות לערער את שלטון חמאס ברצועה וכי פניה לעימות. בראיית חלק מהגורמים הפלסטינים, חשש זה היה גורם מפתח בהידרדרות למבצע "צוק איתן" (רובינשטיין: 2014).

בנוסף, בימים שקדמו לתחילת המבצע, שאופיינו בחילופי ירי מדודים, הציג חמאס רעיון לחדול מהחלפת המהלומות בתמורה לשיפור במצב הכלכלי. בכך נראה כי היו בחמאס מקבלי החלטות שחשבו שניתן יהיה לנצל את האירועים למהלך כוח קצר שיוביל לשיפור מצבו, ללא הידרדרות למערכה נרחבת. גם במקרה זה התעלמות ישראל חיזקה את תפיסת חמאס כי פני ישראל לעימות.

עם זאת, תפיסת המציאות המוטה של חמאס לא נוצרה בחלל ריק, והייתה קשורה להערכת חסר מצד ישראל, לגבי השפעת המהלכים ביהודה ושומרון על המתרחש ברצועת עזה. במבצע "שובו אחים" פעלה ישראל ביהודה ושומרון מתוך ההיגיון

האסטרטגי שגיבשה מאז השתלטות החמאס על הרצועה - היגיון הבידול. לפי היגיון זה, יש להתייחס ליהודה ושומרון ולרצועת עזה כשתי זירות נפרדות, ולשאוף לצמצם את הזיקות ביניהן. לאור זאת, כשישראל פעלה באופן אגרסיבי למוטט את תשתיות חמאס ביהודה ושומרון וכשעצרה חמישים ממשוחררי עסקת שליט היא פעלה מתוך הנחה, כי ניתן לבודד את האירועים בגזרת יהודה ושומרון ולמנוע זליגתם לרצועת עזה. אולם בכך ישראל כפתה על פירוש המציאות את הגיונה, ולא הבינה את האופן שבו חמאס העריך את המהלך הישראלי - כהתקפה כוללת על התנועה, שהחלה ביהודה ושומרון אך תגיע בהמשך גם למעוז החמאס ברצועת עזה.

הפערים בתפיסה בין ישראל לבין חמאס הם תולדה, בין השאר, של פתולוגיה נוספת של הסלמות בלתי מתוכננות – האפקט ההפוך של ההרתעה. כזכור, אחת המורכבויות שהוצגה ביחס להסלמה בלתי מתוכננת היא העובדה שלא ניתן להרתיע מפניה (שכן היא אינה תוצר של החלטה סדורה), וכי לעיתים ניסיון לחזק את ההרתעה, בתוך סביבה מורכבת ועמומה, יוביל דווקא לתוצאות הפוכות.

כדוגמה לכך מובאת התבטאותו של ראש הממשלה ב-2 ביולי: "חמאס ממשיך לעודד חטיפות של אזרחינו והוא אחראי ישירות לירי רקטות לשטחנו, כולל בשעות האחרונות. צה"ל פועל בימים האחרונים נגד מטרות חמאס בעזה, וגם כאן ידינו נטויה. אם יש צורך, נרחיב את המערכה ככל שנידרש" (תיבון: 2014). זאת, על אף שבישיבת הקבינט שנערכה ב-1 ביולי הנחה ראש הממשלה לנסות ולהכיל את האירועים ברצועת עזה, ובכך לשמור על היגיון הבידול. ניסיונו ראש הממשלה להרתיע את חמאס ולגרום לה להפסיק את הירי המוגבל מהרצועה דווקא חיזק בחמאס את התפיסה לפיה פני ישראל למערכה גם ברצועת עזה, והשפיע על קבלת ההחלטות של הארגון.

סוגיה נוספת שהשפיעה על תפיסת המציאות המוטעית, בקרב מקבלי ההחלטות בשני הצדדים הייתה העדרם של ערוצי תקשורת. לאור השינויים במצרים, ערוץ הקשר העקיף שהתקיים בין ישראל לחמאס, דרך מצרים, פסק מלהתקיים כערוץ יעיל. כפועל יוצא, העברת המסרים בין הצדדים הייתה בעיקר פומבית או בערוצים שנתפסו, לפחות על ידי אחד מהצדדים כלא אמינים. מציאות זאת הגבירה עוד יותר את ערפל הקרב והקשתה על זיהוי סיפי ההסלמה.

3.4.2 ערפל הקרב, דילמת הביטחון, והקושי להבדיל בין מהלכים הגנתיים והתקפיים

כזכור, התיאוריה הקלאסית של הסלמות בלתי מתוכננות ראתה בדילמת הביטחון ומערפל הקרב שניים מהיסודות להתפתחות הסלמות בלתי מתוכננות. בפרק השני של עבודה זאת נטען כי הרעיון של דילמת הביטחון אינו שמור לעידן הסימטרי או הגרעיני בלבד, אלא מתקיים ברמה מסוימת גם בעימותים קונבנציונליים ואסימטריים.

כשבוחנים את דינמיקת ההסלמה שהובילה למבצע "צוק איתן" ניתן לזהות גם בה את הפתולוגיה של דילמת הביטחון. ישראל הגיעה ליולי 2014 כשבידה מידע מהימן על הכנות חמאס לביצוע פיגוע משמעותי באמצעות תווך תת קרקעי. בחודשים שבין מאי ויולי ביצעה ישראל שורה של מהלכים בניסיון לחשוף את תוואי המנהרה, אך מבלי לחשוף בפני חמאס את העובדה שהיא מודעת לקיומה. עם העלייה במתיחות, בעקבות אירועי "שובו אחים", הגבירה ישראל את מאמציה לאיתור המנהרה. החשש היה כי חמאס יפרוץ קדימה באמצעות פיגוע מפתיע כמהלך פתיחה לעימות (הראל וכהן: 2014).

המתיחות הגוברת בשבוע הראשון של יולי הובילה את חמאס, כמו גם את ישראל, לנקיטת צעדי מוכנות לקראת אפשרות הסלמה, מחשש שהיריב מתכוון לנקוט ביוזמה התקפית. בהיעדר מודיעין מספק וללא ערוצי תקשורת אמינים, היה קושי ממשי מבחינת ישראל להבחין האם הצעדים הם צעדי מגננה ומוכנות מחשש ליוזמה התקפית, או הכנות לקראת מימושו של מהלך הפתיחה המתוכנן²³. בתנאים של מידע חלקי, שבה והופעלה הנטייה המוכרת בעימותים אסימטריים של הנחת הגרוע לגבי היריב (אדמסקי: 2017, 7). ב-7 ביולי, מתוך החשש כי הפיגוע האסטרטגי עומד לצאת לדרך, תקף חיל האוויר את פתח המנהרה, תקיפה שהובילה בהמשך למותם של שבעה פעילי חמאס שנהרגו בהתמוטטותה. חמאס הגיב בהסלמה משמעותית של ירי הרקטות, ובכך נסללה הדרך למבצע "צוק איתן".

²³ תא"ל איתי וירוב, שנכנס לתפקידו מיד בתום מבצע "צוק איתן" תיאר את הדילמה באופן הבא: "חבורה בתוך הצבא היתה סבורה שחמאס, בחפירות מנהרות במרחב כרם שלום וסופה, מכין את עצמו ליום פקודה - אבל שאין לו אינטרס למלחמה שכזו. הגוף השני, בראשו פיקוד הדרום, כפר באמירה הזו ואמר 'אני לא יודע להסביר את חוסר ההלימה בין חוסר האינטרס האסטרטגי לפעול, לבין החפירה וההתנהלות וההכנות - אבל מישהו מכין פה משהו שברגע שיהיה מוכן, יוציא אותו לפועל'". <https://www.10.tv/news/20076>

3.4.3 השפעת הטכנולוגיה ודילמת ה-use it or lose it

חמאס תכנן את מערך המנהרות ההתקפיות במשך מספר שנים ובהשקעה עצומה כיכולת אסטרטגית לייצר הפתעה בעלת ערך מבצעי ותודעתי גבוה במלחמה מול ישראל. הפעלת המנהרות טמנה בחובה את הצורך לשמור על חשאיית סביב מתווי המנהרות, והוצאת הפשיטות לשטח ישראל לפועל לפני שזו תהיה ערוכה באופן מלא בהגנה, כדי להעלות את הסיכוי להישג מבצעי (הראל וכהן : 2014). היגיון דומה הופעל גם במערכי הקומנדו הימי ומצנחי הרחיפה של חמאס, שהיו אמורים לבצע פעולות מפתיעות מעבר לגבול (חורב : 2015, 16). המשמעות היא שהיכולת האסטרטגית של חמאס הייתה רגישה לזמן; התמהמהות בהפעלתה עלולה היתה לגרום לאובדן ההפתעה ואפשר שאף לאובדן היכולת.

גם ישראל, במידה מסוימת, ניצבה בפני דילמת use it or lose it. המידע המודיעיני שהיה בידי ישראל לגבי מנהרת חמאס היה מוגבל. היא הכירה את פתח הכניסה של המנהרה, אך היו לה פערים באשר לתוואי, לנקודות היציאה, ולמתווה הפעולה. יתרה מכך, בעוד שישראל החזיקה ביכולת לפגוע מהאוויר באופן מדויק בפירים, לא הייתה לה יכולת זמינה לפגיעה בתוואי או להשמדה של המנהרה (שפירא : 2017, 34). המשמעות היא שהתמהמהות בסיכול הפיגוע המתוכנן בכרם שלום הייתה עלולה להותיר את ישראל ללא מענה סיכולי.

ישראל בחרה לתקוף בליל ה-7 ביולי את מנהרת חמאס במהלך שבפועל הפך את חילופי האש המדודים ברצועת עזה לעימות נרחב. תקיפה זאת אף המחישה והחריפה את הדילמה של חמאס, והובילה אותו להפעיל, כבר בימים הראשונים של המבצע, את יכולותיה האסטרטגיות. אלו כללו, בין השאר, פשיטה מהים בחוף זיקים (8 ביולי) וניסיון חדירה של 13 לוחמים ממנהרה בדרום הרצועה (17 ביולי). פעולות אלו, בדגש על האחרונה, הובילו לשינוי איכותי בלחימה, הבטיחו כי היא לא תסתיים בחילופי אש מוכלים נוסח "עמוד ענן", ובמידה רבה גיבשו את הנכונות בצד הישראלי לפנות למהלך קרקעי נגד המנהרות²⁴.

²⁴ בראיון שנתן הרמטכ"ל דאז בני גנץ לאחר "צוק איתן" אמר " "ברגע שבו ראיתי ראש של חמסניק יוצא ממנהרה, הבנתי שאנחנו עוברים שלב" <https://news.walla.co.il/item/2790467>

3.4.4 הניסיון להשיג שליטה בהסלמה במקום ניהולה

כפי שהוצג בפרק השני של עבודה זאת, במצבים של אסימטריה מובהקת, קיימת נטייה של הצד החזק לנסות ולהשיג דומיננטיות בהסלמה (escalation dominance) ולא לנהל את ההסלמה (escalation management). רעיון זה, שלעיתים מכונה "כיבוי בפיצוץ", נשען על תפיסה לפיה הסלמה עוצמתית ומשמעותית בתגובה למהלכי היריב תוביל להרתעתו ולרצון שלו לסיים את חילופי המהלומות. אולם, לתפיסה זאת נודעת חולשה מובנית בעידן האסימטרי, כפי שתואר בפרק השני. ריבוי אפשרויות ההסלמה שנמצאות גם בידי השחקנים החלשים אינו מאפשר השגת דומיננטיות מוחלטת בהסלמה, והמשמעות היא שבמקום צמצום העימות, הניסיון להשיג דומיננטיות מוביל למעשה להסלמה מהצד השני.

בהקשר של מבצע "צוק איתן", ניתן לפרש את ההרחבה המשמעותית של התקיפות האוויריות של ישראל ב-4 ביולי כניסיון לייצר דומיננטיות בהסלמה, מתוך שאיפה להוביל לסיום החיכוך ולגרום לחמאס לצמצם את הירי בשל החשש להסלמה. ואולם, חמאס הגיב בהסלמה משל עצמו, וזאת על ידי הרחבת הירי וירי לטווחים ארוכים יותר מזה שביצעה עד כה. בפועל, הניסיון לייצר דומיננטיות בהסלמה תרם לדינמיקה של הסלמה ששני הצדדים, בשלב זה, לא היו מעוניינים בה.

3.5 מבצע "צוק איתן" כביטוי למורכבויות של הסלמה בלתי מתוכננת

מבצע "צוק איתן" מגלם גם את המורכבויות שהוצגו בפרק הראשון, ושטבועות בתופעה של הסלמה בלתי מתוכננת:

א. **קושי בהתרעה** - ארגוני המודיעין הישראלי, מפקדי הצבא, וגם בכירים בדרג המדיני-ביטחוני העריכו, עד בסמוך לפתיחת המבצע, וגם לאחר שחמאס החל בירי מדוד לעבר ישראל, כי חמאס אינו מעוניין בהסלמת העימות. כך, בדיון הקבינט מתאריך ה-22 ביוני הבהיר שר הביטחון יעלון כי "אין סימן שהחמאס מוביל להסלמה. להפך, החמאס מרוסן, החמאס מרסן, החמאס חושש מהסלמה (...). אני לא חושב שזה מוביל להסלמה. מבחינה זאת החמאס מחויב" (שפירא: 2017, 64). יצוין, כי במהלך הדיונים העלו גורמי המודיעין השונים את האפשרות שהשילוב בין האירועים ביהודה ושומרון לבין ירי הסוררים ברצועת עזה יוביל להסלמה, אך ההערכה הייתה כי חמאס אינו מעוניין בהסלמה שכזו ויפעל להכיל אותה (שם).

הערכה זו לא הייתה שגויה. בהסתכלות בדיעבד ומבחינת אמירות בכירי החמאס בימים אלו נראה, כי חמאס אכן לא היה מעוניין בהסלמה. בהיבט זה, גורמי המודיעין היטיבו להבין את תפיסת המציאות של היריב. עם זאת, מכיוון שההסלמה שנוצרה הייתה בלתי מתוכננת, כלומר בניגוד לרצונו של חמאס, אבחנה זאת הייתה חסרה: חמאס אכן לא רצה הסלמה, אולם התנאים להסלמה בלתי מתוכננת התקיימו.

במענה של אגף המודיעין לדו"ח מבקר המדינה בנושא קבלת ההחלטות במבצע "צוק איתן", היטיבו בכיריו לבטא את המורכבות: "מבצע 'צוק איתן' לא פרץ בשל אינטרס, תכנון או יוזמה של חמאס, אלא לנוכח הידרדרות ביטחונית, בצל מבצע 'שובו אחים', אשר שני הצדדים לא רצו בה. הדבר זוהה במהלך האירועים עצמם, והוכח מעל לכל ספק (...) לאחר המבצע (...)" (שפירא: 2017, 66).

ב. **קושי בהרתעה** – מכיוון שחמאס לא היה מעוניין בהסלמה ולא קיבל החלטה סדורה להסלים, הרי שממילא הניסיון להרתיע אותו היה עקר. יתרה מכך, לאור העובדה שתפיסת המציאות של חמאס הייתה שישראל היא זו שדוחפת להסלמת האירועים, מאמצי ההרתעה השיגו תוצאה הפוכה: הם חיזקו את תפיסת המציאות המוטעית של חמאס, הגבירו את דילמת הביטחון, ותרמו להיווצרות תנאים אידיאליים להסלמה בלתי מתוכננת.

ג. **הארכת הלחימה** – מכיוון ששני הצדדים נקלעו למלחמה שלא רצו בה, נדרש פרק זמן משמעותי לפני שהצליחו לגבש את יעדיהם, תכניותיהם, והתנאים לסיומה. כך, יעדי המבצע של שני הצדדים התעצבו "תוך כדי תנועה" ובאופן תגובתי לאירועים בשטח: חמאס הציגה רק ב-16 ביולי את יעדיה למבצע ואת דרישותיה לסיומו, שכללו פתיחת מעברי הגבול, הקמת שדה תעופה ונמל ים בפיקוח האו"ם, הרחבת רצועת הדיג, וכן שחרור אסירי חמאס שנעצרו במבצע "שובו אחים". ישראל החליטה רק ב-17 ביולי, לאחר החדירה התת קרקעית של 13 לוחמי חמאס לאזור כרם שלום, כי המבצע יתמקד בהשמדת המנהרות ההתקפיות ויכלול גם רכיב של תמרון קרקעי. כמובן שהיו גם גורמים נוספים שהשפיעו על התארכות המערכה, החל מאופי הלחימה, דרך היעדר מתווך אפקטיבי, וכלה בהבנה של חמאס כי ישראל אינה מכוונת להכרעתו (דקל:

2014, 16). עם זאת, נראה כי העובדה שהצדדים נקלעו למערכה אליה לא התכוונו שיחקה תפקיד משמעותי בהתארכותה.

ד. **קושי לסיים את המערכה** – השפעה נוספת של כניסה לא מתוכננת להסלמה, הקשורה קשר הדוק להתארכות הלחימה, היא שהצדדים נכנסו ללא עיסוק מוקדם ב"זוית היציאה": מגיבוש עמדות ברורות באשר לתנאים לסיום הלחימה, דרך הכשרת מתווכים אפקטיביים ומקובלים, וכלה בגיבוש מנגנוני סיום אפשריים. העיסוק בסיום המערכה היה "תוך כדי תנועה", תחת אש, ובתנאים של ערפל קרב. גם במקרה זה היו תנאים משמעותיים, נוספים, שהשפיעו על הקושי לגבש מנגנוני סיום: מהשינוי במעמדה של מצרים, דרך העמדה האמריקנית, וכלה בסירוב הישראלי לקבל מנגנון תורכי-קטרי (קס: 2014, 157). אולם, לא ניתן להתעלם ממורכבות אתגר סיום הלחימה, שנוצר לאור העובדה שהצדדים נקלעו להסלמה ולא תכננו אותה.

פרק רביעי: סיכום ותובנות מעשיות

נקודת המוצא לעבודה זאת הייתה ההבנה, כי שתי המערכות המשמעותיות ביותר בהן הייתה מעורבת ישראל במאה העשרים ואחת - מלחמת לבנון השנייה ומבצע "צוק איתן" לא היו תוצאה של תכנון וקבלת החלטה סדורה, אלא של הסלמה בלתי מתוכננת. יתרה מכך, בהתבוננות קדימה, מקבלי ההחלטות בישראל, מפקדי הצבא, והארגונים המודיעיניים מעריכים כי גם המערכה הבאה בה תהיה מעורבת ישראל, בדרום או בצפון, לא תהיה תוצאה של התקפה יזומה של מי מאויביה, אלא תתפתח מדינמיקה של הסלמה שתוביל להתדרדרות מהירה.

ועדיין, למרות השימוש הרווח ברעיון של הסלמה בלתי מתוכננת, לא נעשתה בחינה מקצועית של התופעה. העיסוק בה היה תוצר של "שכל ישר" או ניסיון מצטבר, אבל לא נשען על ספרות מקצועית, תקדימים היסטוריים, או למידה של התופעה בהקשרים אחרים. לאור זאת, מטרתה המרכזית של עבודה זאת הייתה לספק מסד מקצועי שיעמיק את ההבנה אודות מהות התופעה ויאפשר התמודדות מושכלת עם האתגרים המשמעותיים הטבועים בה.

העבודה החלה בבחינת הספרות המקצועית, שניתחה לראשונה את התופעה של הסלמה בלתי מתוכננת בהקשר האסטרטגי של המלחמה הקרה. במסגרת זאת, הוצגו היסודות התפיסתיים שעומדים בבסיס המושג, ונותחו הפתולוגיות המרכזיות שעלו בספרות לגבי המניעים להסלמה בלתי מתוכננת והשלכותיה.

בחלקה השני של העבודה נבחנה מידת הרלוונטיות של התיאוריה המסורתית, שגובשה בהקשרי העימות האסטרטגי בין ארצות הברית לברית המועצות, לעידן הנוכחי המאופיין בעימותים קונבנציונאליים ואסימטריים. המסקנה המרכזית הייתה, כי למרות ההקשר האסטרטגי השונה בתכלית, הפתולוגיות של הסלמה בלתי מתוכננת, שזוהו בהקשר למלחמה הקרה נותרו רלוונטיות, גם אם הביטוי שלהם בעולם האסימטרי שונה לאור התמורות באופי העימותים.

חלקה השלישי של העבודה נועד לבחון את המסגרת התפיסתית שהוצבה על ידי ניתוח המערכה ברצועת עזה בשנת 2014, דרך העדשות של תופעת ההסלמה הבלתי מתוכננת. מהניתוח עלה כי המניעים המרכזיים להסלמה בלתי מתוכננת, שהוצגו בפרקים התאורטיים, התקיימו בפועל בחודשיים הדרמטיים שהובילו לפרוץ מבצע "צוק איתן".

על פי ניתוח זה, הגיעו ישראל וחמאס לעימות הקשה ביותר ביניהן למרות ששני הצדדים לא היו מעוניינים במערכה, תוך נפילה למלכודות הקלאסיות שבבסיס ההסלמות הבלתי מתוכננות. אלו כללו כישלון בזיהוי סיפי הסלמה והתפתחות דילמת ביטחון דו-צדדית, אשר הועצמו על ידי מציאות של use it or lose it וניסיון (כושל) להשיג דומיננטיות בהסלמה.

בחלקה האחרון של העבודה, ייעשה ניסיון לתרגם את התובנות שנאספו עד כה למספר מסקנות מעשיות שעשויות לסייע למקבלי החלטות המדיניות, מפקדי הצבא, וגורמי המודיעין להתמודד בסביבה מועדת להסלמה בלתי מתוכננת. העבודה אינה מתיימרת לספק הנחיות להתמודדות, אלא לתת כיווני מחשבה שיסייעו לזהות ולמנוע הסלמה בלתי מתוכננת, וישפרו את יכולת ההכלה שלה מרגע פריצתה. כיוונים אלו ידרשו העמקה והרחבה בהמשך.

4.1 הפנמה, בהירות וערוצי תקשורת – תובנות למקבלי החלטות

התובנה המעשית למקבלי החלטות קשורה במצב תודעתי: כאשר פועלים בסביבה מועדת להסלמה בלתי מתוכננת²⁵ – דוגמת הזירה העזתית ובמידה מסוימת הלבנונית בעת הנוכחית – יש להחליף את העדשות שדרך בוחנים את המציאות:

א. **לבצע ניתוח של תרחישי הידרדרות אפשריים** – מקבלי החלטות צריכים לדרוש מגורמי המקצוע לא רק ניתוח של כוונות האויב או תגובותיו הצפויות למהלכיהם, אלא לנסות ולצייר תרחיש כולל של ההתפתחויות (ראו בהמשך אודות התובנות לגורמי המודיעין). תרחיש זה צריך לעסוק לא רק ברבדים הצבאיים אלא גם המדיניים, החברתיים, הכלכליים, והתקשורתיים. יתרה מכך, הדיאלוג בין גורמי המקצוע למקבלי ההחלטות אינו יכול להיערך במתכונת של "נותן שירות" ו"לקוח", שכן למקבלי ההחלטות עצמם יש ידע ייחודי ומשמעותי – אודות המערכת הפוליטית, התקשורת, הציבור והמערכת המדינית – שחייב להיות משוקלל בתרחישי ההתפתחות האפשריים.

ב. **להיות מודעים לפרדוקס ההרתעה** – מקבלי ההחלטות בישראל מקנים חשיבות גבוהה, ובצדק, לסוגיית ההרתעה. התערעורת המצב הביטחוני, דוגמת ירי סוררים מרצועת עזה או ירי תלול מסלול מרמת הגולן, מעלה מיד

²⁵ במונח זה הכוונה היא למצב שבו לשני הצדדים אין אינטרס בהסלמה, אך הם מעריכים כי בתנאים הקיימים הסלמה עלולה להיווצר בכל זאת.

את השאלה האם ההרתעה נשחקת, ובעקבותיה צקות התבטאויות (או מהלכים) שתכליתם "שיקום" ההרתעה. עם זאת, מעבודה זאת עולה כי במצבים של הסלמה לא מתוכננת תוחלת ההרתעה היא מוגבלת. מכיוון שהאויב לא תכנן הסלמה, קשה להרתיע אותו מפניה. כמוכן שהרתעה בסיסית ומתמשכת תסייע בצמצום התיאבון של האויב ל"הרפתקאות", אך משעה ששני צדדים נמצאים במסלול של הסלמה בלתי מתוכננת, עלולים ניסיונות לחזק את ההרתעה עלולים להוביל לתופעה הפוכה: העצמת דילמת הביטחון וזירוז ההסלמה.

ג. **בהירות וערוצי תקשורת** – בסביבה מועדת להסלמה בלתי מתוכננת יש חשיבות מיוחדת לבהירות אסטרטגית וליכולת לקיים תקשורת, ישירה או עקיפה, עם האויב. אולם, בהירות, באשר לכוונות, לפעולות, ולסיפי ההסלמה, עשויה להיתפס כפוגעת בהרתעה ובעקרונות החשאיות, העמימות והתחבולה. עם זאת, אם המטרה היא להימנע מהסלמה בלתי מתוכננת, אזי שקיפות יכולה לצמצם את *דילמת הביטחון*, לפוגג במעט את *ערפל הקרב*, ובכך גם להפחית את הסיכוי להסלמה שכזו²⁶. יש לציין כי בהירות יכולה לעבוד רק בתנאי שיש ערוצי תקשורת, מגוונים ואמינים, בין הצדדים. בין אם ערוצים אלו ישירים או מנוהלים על ידי צד שלישי, שני הצדדים חייבים לראות בהם צינור יעיל להעברת מסרים. חשוב כי יהיו מספר ערוצי תקשורת, שיעלו את הסבירות להעברת המסר הרצוי, וכי הם יתנהלו במספר רמות שונות (לדוגמה ברמה הטקטית, הפוליטית, וכו').

4.2 ניהול הסלמה ומרחבי הכלה – תובנות למקבלי החלטות בדרג הצבאי

אחת מהפתולוגיות המרכזיות, שהוצגה בעבודה קשורה בנטייה שיש לצד החזק בעימותים אסימטריים לנסות ולייצר *דומיננטיות בהסלמה* (escalation dominance). אולם, כפי שתואר בפרק השני בעבודה זאת, במציאות של עימותים אסימטריים, שבהם גם לצד החלש יש מגוון יכולות הסלמה, היכולת לייצר דומיננטיות כזאת היא מוגבלת, והניסיון לעשות זאת יוביל, בסבירות גבוהה,

²⁶ למשל, ממשלת ישראל קיבלה בימים שקדמו למבצע צוק איתן שורה של החלטות בפורומים סגורים שתכליתם הייתה מניעת התרחבות הלחימה לרצועת עזה – בידול בין הנעשה ביהודה ושומרון לבין רצועת עזה; ניסיון להימנע מפגיעה ישירה בחמאס על מנת שלא להחריף את החיכוך. עם זאת, המסרים הפומביים שיצאו לחמאס, באותם ימים ממש, היו על כך שמדינת ישראל לא עושה הבחנה בין חמאס ביהודה ושומרון לבין חמאס ברצועה ונערכת להרחיב את הפגיעה בתנועה גם לרצועת עזה. אם ההחלטות, האוטנטיות, היו משוקפות לחמאס, יתכן שתמונת המציאות שלהם לגבי כוונות ישראל הייתה שונה.

להסלמה. לכן, רעיונות כגון "תגובה לא מידתית" או "כיבוי בפיצוץ", שמטרתם לגרום לצד השני לקטוע את דינמיקת ההסלמה, נשמעים מפתים, אך הניסיון מראה שבסבירות גבוהה הם יובילו לתוצאה הפוכה. תחת זאת, בסביבה מועדת להסלמה לא מתוכננת יש חשיבות לנסות ולנהל את ההסלמה (escalation management), כאשר מרכיב חשוב בניהול ההסלמה הוא שימוש של הצד החזק בריסון מופגן בתגובות, בניסיון לגרום לצד השני לנקוט בריסון דומה ולייצר דינמיקה של הכלה²⁷.

פתולוגיה מרכזית נוספת, שעלתה במסגרת הניתוח הייתה דילמת ה-use it or lose it, שמייצרת תמריץ מובנה להסלמה, מתוך חשש לאובדן יכולת. העבודה הראתה, כי מבחינת מדינת ישראל, שנהנית מיתרון איכותי משמעותי על רוב יריביה, הדילמה של use it or lose it קשורה בעיקר לזמן החיות של מודיעין איכותי והקושי לפגוע באויב נעלם ומחופר מרגע שהוא נמצא במערכי החירום. בניתוח מקרה "צוק איתן" נטען, כי החשש מאובדן היכולת לאחוז בפיגוע שתכנן חמאס בכרם שלום גרם להחלטה לתקוף את פיר המנהרה ב-7 ביולי, החלטה שהובילה להאצת דינמיקה ההסלמה.

כמובן, שסוגיית היכולות הצבאיות קשורה באיכות המודיעין ואופי הטכנולוגיה, אך בהקשר של תופעת ההסלמה הבלתי מתוכננת, השאיפה צריכה להיות להתמקד ביכולות ובתכניות שיהיו כמה שפחות רגישות למצב השגרה של האויב ובכך יצמצמו את אפקט ה-use it or lose it ויאפשרו גמישות גדולה יותר בהפעלה (גם על חשבון הפתעה). זאת, על מנת לייצר מרחב הכלה למיצוי הפוטנציאל למניעת הסלמה בלתי מתוכננת.

4.3 "המרחב הסגול" ותרחישי הסלמה אפשריים – מסקנות לגורמי המודיעין

בעבודה הומחש, כי אחת המורכבויות הבולטות של הסלמה בלתי מתוכננת הוא הקושי להתריע עליה. על אף שקושי זה נובע מסיבות אובייקטיביות, הוא מוגבר בשל תבניות החשיבה המסורתיות של ארגוני המודיעין.

²⁷ להרחבה על רעיון ניהול ההסלמה והשימוש בריסון ראה:

Manzo, V.A. (2015) 'After the First Shots: Managing Escalation in the Northeast Asia', Joint Forces Quarterly, 77(April), pp. 91-100.

יצוין, כי צה"ל משתמש לא אחת, ברצועת עזה וברמת הגולן, ברעיון של תגובות מרוסנות בתגובה לפעילות התקפית כדי למנוע הסלמה לא רצויה. עם זאת, במקרים אלו מדובר, בדרך כלל, על תגובה לאירועים פשוטים יחסית, ללא נפגעים, וללא לחץ ציבורי או פוליטי נרחב לתגובה. נקיטה בטכניקות של ניהול הסלמה, תוך כדי אירוע מתגלגל, תהיה מורכבת הרבה יותר.

גורמי מודיעין רגילים לחשוב על האויב ("האדום") על מנת לפצח את ההיגיון שלו, את היכולות שלו, ואת הגורמים המשפיעים עליו. עם זאת, במציאות של הסלמה בלתי מתוכננת מושא המחקר הוא לא האויב אלא הדינמיקה שבינו לבין ישראל. במקרה הבוחן של "צוק איתן" נטען, כי המודיעין הצטיין בניתוח האויב והבין נכון את חוסר רצונו להיקלע להסלמה רחבה ואולם רצונה של חמאס לא היה הגורם המכריע שעיצב את המציאות.

ניתוח דינמיקה או התהוות מייצר אתגר משמעותי לפרקטיקה המודיעינית. האתגר אינו נגישות או היכרות, אלא אתגר הסינתזה. הוא מחייב את המודיעין לשקלל להערכות מגוון רב של משתנים, כולל התנהלות הצד הישראלי, שמשפיעה באופן משמעותי על הדינמיקה. לפיכך, אין משמעות לחלוקה המסורתית בין "אדום" שהוא עניינו של המודיעין, ו"כחול" שהוא עניינו של המפקד. גורמי המודיעין צריכים להתנהל במרחב הסגול – המרחב שבו מתעצבת הדינמיקה.

שינוי זה גם מחייב לשנות את "שולחן הערכה". לצד המומחים לאויב, צריכים לשבת מומחים אחרים, כאלה שמבינים ברכיבים השונים של "הצד הכחול". קבוצת הלמידה של סביבה מועדת להסלמה בלתי מתוכננת צריכה להיות הטרוגנית ואינטרדיסציפלינרית. לגיוון של המשתתפים יש ערך נוסף: הוא מגביר את היכולת להתמודד עם הטיות קוגניטיביות, אישיות וארגוניות²⁸.

מסקנה זאת אינה חדשה כלל ועיקר. גורמי הערכה, בעולם ובארץ, מתמודדים כבר שנים עם האתגר שבניתוח תופעות. בספרו על המחקר המודיעיני, מספק ראש חטיבת המחקר לשעבר, איתי ברון, שורה של כלים להתמודדות עם תעלומות והתהוויות (ברון: 2015, 12). זאת, לדוגמה, בעזרת רעיונות ה-net assessment מבית מדרשו של אנדרו מארשל, החקירה המערכתית, ומשחקי המלחמה. הדגש, איפוא, הוא שבזירות מועדות להסלמה בלתי מתוכננת, על השימוש בגישות אלו להיות זרם החשיבה המרכזי בהתמודדות עם מושא המחקר – הדינמיקה. השאלה המרכזית בזירות אלו לא תהיה מה הן דרכי הפעולה האפשריות של האויב, אלא כיצד יכולה להתפתח הסלמה.

²⁸ בהרצאה שנתן בפני חניכי המכללה לביטחון לאומי בינואר 2018, הטיל זוכה פרס נובל, הפרופסור דניאל כהנמן, ספק ביכולת של אדם יחיד, מוכשר ככל שיהיה, להתמודד עם הטיות קוגניטיביות, וטען שהדרך היחידה לנסות ולהתמודד איתן היא באמצעות קבוצה מגוונת.

לסיכום, הסלמה בלתי מתוכננת היא תופעה מורכבת שבמבט מפוכח תמשיך ללוות את המציאות האסטרטגית של מדינת ישראל גם בשנים הבאות. עם זאת, היא לא כוח טבע או גזירת גורל. לימוד וניתוח מאפייני התופעה מספקים כלים לזיהוי סביבות מועדות להסלמה בלתי מתוכננת, ופתולוגיות שתורמות להתפתחותן. עבודה זאת ניסתה לספק מסד להבנת התופעה, ואף סימנה מספר כיוונים להתמודדות. מדובר בבסיס ראשוני שתאורטיקנים ופרקטיקנים כאחד יצטרכו להרחיב, להעשיר, לאושש, או להפריך בהמשך.

ברור, כי בהתמודדות העתידית עם תופעת ההסלמות הבלתי מתוכננות יהיו הצלחות אך גם כישלונות. הגם שתהליכי למידה עמוקים לא יצליחו למנוע הסלמות לא מתוכננות, התעמקות בתופעה, הפנמה של מאפייניה, ונקיטת צעדים להתאמת ההתמודדות עמה יכולים להבטיח, בפרפרזה על שירו המפורסם של אלכסנדר פן, ש"אם יהיה זה שנית, יהיה זה אחרת".

ביבליוגרפיה

ספרים

- אביעד גיא (2008), **לקסיקון חמאס**, בן שמן, מערכות.
- אלדר שלומי (2012), **להכיר את חמאס**, בן שמן : הוצאת כתר.
- אסא חיים, יערי ידידיה (2005), **לוחמה מבוזרת המלחמה במאה ה-21**, תל אביב: ידיעות אחרונות
- ברון איתי (2015), **המחקר המודיעיני: בירור המציאות בעידן של תמורות ושינויים**, גלילות, המרכז למורשת המודיעין.
- לאונרד, אשלי רוג'ר (1977), **על המלחמה – המדריך הקצר לקלאוזביץ**, בן שמן: מערכות.
- משעל שאול וסלע אברהם (1999), **זמן חמאס**, תל אביב, הוצאת ידיעות אחרונות וספרי חמד.
- קיגן ג'ון (1993), **תולדות הלחימה**, תל אביב: זמורה ביתן.
- Kahn, H. (1962). **Thinking about the unthinkable**. New York: Horizon Press
- Manwaring, M. G. (2011). **The strategic logic of the contemporary security dilemma**. Carlisle, Pa.: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College.
- Posen, B. (1991). **Inadvertent Escalation: Conventional War and Nuclear Risks**. Cornell University Press.
- Sokolski, H.D (2004). **Getting MAD: nuclear mutual assured destruction, its origins and practice**. Carlisle, PA, Strategic Studies Institute, US Army War College.

Smoke, Richard. (1977). **War: controlling escalation**. Cambridge: Harvard University Press.

מאמרים

אביעד גיא (2009), הזרוע הצבאית של חמאס ברצועת עזה: התפתחות, דפוסי פעולה וצפי, **צבא ואסטרטגיה**, כרך 1, 5-17.

איילנד גיורא, "עופרת יצוקה": יחסי הדרגים ותוצאות המבצע, **עדכן אסטרטגי**, כרך 11, 7-13.

גבור אסף ועופר יוחאי (2014), משעל חושש מהסלמה: "חמאס לא רצח את הנערים", **אתר nrg** <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/1/ART2/592/001.html>

גולוב אבנר (2012), ההרתעה הישראלית — מטרה שהושגה?, בתוך **לאחר מבצע עמוד ענן**, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 21-29.

דקל אודי (2014), 'צוק איתן' — איסימטריה בין הרמה הטקטית לרמה האסטרטגית, **צוק איתן השלכות ולקחים**, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי עמ' 15-20.

דקל, אודי (2018), מדיניות ישראל כלפי רצועת עזה, בתוך **משבר רצועת עזה: מענה לאתגר**, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 99-109.

הראל עמוס, מלחמת המודיעין: פערי ההערכות בין אמ"ן לשב"כ במלחמה בעזה, **הארץ**, 5 בספטמבר 2014.

<https://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2425438>

הראל עמוס וכהן גילי (2014), בלי תכנית, אימונים וציוד – כך התמודד צה"ל עם המנהרות, **אתר 'הארץ'** <https://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2460677>

חורב מוני (2015), "מבצעי הרתעה" מה ניתן ללמוד מהניסיון הצה"לי ברצועת עזה?, **עיונים בביטחון המזרח התיכון**, גיליון 115, 7-54.

ידלין עמוס (2012), סיכום, בתוך **לאחר מבצע עמוד ענן**, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 77-84.

הושוע יוסי (2017), חשיפה: דיוני הקבינט הטעונים בצוק איתן יוצאים לאור, **אתר YNET**
<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4911896,00.html>

לוטווק אדוארד (2001), מלחמה פוסט-הירואית, **מערכות**, גיליון 374-375, 4-10.

לימור יואב, הערכת אמ"ן ל-2018: הסבירות להסלמה גדל, **ישראל היום**, 31 בדצמבר 2017.
<http://www.israelhayom.co.il/article/524817>

לניר צבי (2014), בעקבות "צוק איתן": כיצד להיחלץ מכשל חשיבה אסטרטגי,
<http://cafe.themarker.com/post/3151781/>

מילשטיין מיכאל ומרדכי יואב (2016), שש חטיבות או שני מיליון בני אדם?, **מערכות**,
גיליון 473, 4-11.

סרן נ' (2014), עם הגב לחומת מגן האינתיפאדה השנייה: כך ניצחה ישראל באיו"ש
והפסידה בעזה, **מערכות**, גיליון 457, 20-26.

קס אפרים, מצרים, חמאס וישראל: המתווך הלא-ניטרלי, **צוק איתן השלכות
ולקחים**, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי עמ' 157-160.

רובינשטיין דני (2014), מלחמת הכספומטים, **אתר כלכליסט**
<https://www.calcalist.co.il/articles/0,7340,L-3635865,00.html>

רודניק, רפי (2014), "אבולוציית המערכה הצבאית – הזיקה בין הפעלת הכוח הצבאי
למאפייני סביבת המלחמות", **בין הקטבים**, 125-159.

שוויצר (2010), צמיחתם ודעיכתם של פיגועי ההתאבדות, **עדכן אסטרטגי**, גיליון 3,
כרך 13, עמ' 33-41.

שפירא יוסף, (2017), דו"ח מבקר המדינה בנושא מבצע צוק איתן,
www.mevaker.gov.il/he/Reports/Pages/568.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1

Adamsky Dmitry (Dima), Unintended Escalation: 5 Lessons from Israel for the Russia-NATO Standoff, **Russia matters**, Belfer Center <https://www.russiamatters.org/analysis/unintended-escalation-5-lessons-israel-russia-nato-standoff>

Christensen, T. (1992). Threats, Assurances, and the Last Chance for Peace: The Lessons of Mao's Korean War Telegrams. **International Security**, 17(1), 122-154. doi:10.2307/2539160

Friedman, T. L. (2016). **Thank you for being late: An optimist's guide to thriving in the age of accelerations** (First edition.). New York: Farrar, Straus and Giroux.

Jervis, R. (1978). Cooperation under the Security Dilemma. **World Politics**, 30(2), 167-214.

Legro, J. (1994). Military Culture and Inadvertent Escalation in World War II. **International Security**, 18(4), 108-142.

Mann, M., (1984), the autonomous power of the state: its origins, mechanisms and results, **European Journal of Sociology**, 185-213.

Morgan, Forrest E., Karl P. Mueller, Evan S. Medeiros, Kevin L. Pollpeter, and Roger Cliff (2008), **Dangerous Thresholds: Managing Escalation in the 21st Century**. Santa Monica, CA: RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG614.html>. Also available in [print form](#).

Nalebuff, Barry, (1986), Brinkmanship and Nuclear Deterrence: The Neutrality of Escalation, **Conflict Management and Peace Science**, 9, issue 2, p. 19-30.

